

Pécsi Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Hatalom, szociális identitás, kognitív alternatívák

A kollektív cselekvés integratív megközelítése

Csernus Fanni

PhD értekezés tézisei

Témavezető:

Dr. habil. Bigazzi Sára

Pszichológia Doktori Iskola

Szociálpszichológia Doktori Program

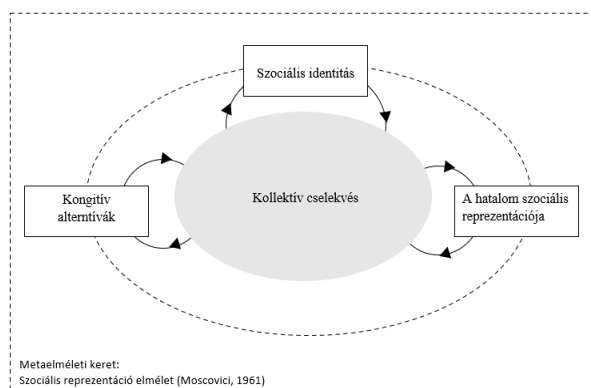
2023

Kutatói célkitűzés

Ahogy de la Sablonnière, Taylor és Caron-Diotte (2018) is rámutat a *The Psychology of radical social change* c. tanulmánykötetben, a düh és a forradalom korszakában élünk. E forradalmi vagy társadalmi cselekvések, megmozdulások által felvetett kérdések kezelése a társadalomtudomány interdiszciplináris megközelítését követelik, egyetlen tudományág – legyen szó akár a politikatudományról, a közgazdaságtanról, szociológiáról vagy pszichológiáról – sem alkalmas arra, hogy önmagában minden felmerülő kérdésre választ adjon (de la Sablonnière, Taylor & Caron-Diotte, 2018). Doktori kutatásomban ezért igyekszem a kollektív cselekvés sokrétű jelenségének kisebb szegletére helyezni a fókuszot. A kollektív cselekvéshez szükséges mobilizációt Charles Tilly úgy definiálja mint: „*az a folyamat, amelynek során egy csoport kollektív kontrollt szerez a cselekvéshez szükséges erőforrások felett.*” (Tilly, 1977:10). Vizsgálataim során engem az érdekelt, mitől függ, hogy ki igényli és tudja ezt a kontrollt megszerezni és használni. Milyen szerepet tölt be ebben a hatalom és az egyén, illetve a csoport kapcsolati dinamikája, a társadalmi rendszerről alkotott kép, annak észlelt igazságtalansága és megváltoztathatósága, mi segíti elő, hogy az adott közösség a társadalom ágens alkotóelemeként tekintsen magára.

A kutatás témája azonban még így is rendkívül kiterjedt, emiatt a vizsgált változók kiválasztása során Henri Tajfel szociális identitás elmélete és kognitív alternatívák fogalma nyújtotta a kiindulási pontot (Tajfel, 1978, 1981; Tajfel & Turner, 1979, 1986) vagyis a csoport mentén történő azonosulás és a rendszer észlelt illegitimitásának és instabilitásának szerepe abban, hogy amennyiben az egyénnek nincs lehetősége individuális úton változtatni saját negatívnak ítélt csoporttagságán, kollektív szinten milyen megküzdési stratégiái lehetnek annak függvényében, hogy rendelkezésére állnak-e kognitív alternatívák. A kognitív alternatívák akkor jönnek létre, ha az emberek jogtalannak és instabilnak érzik a körülöttük lévő társadalmi rendszert. Ennek tükrében jelentős szerepet kapnak az illegitimitással, észlelt jogtalansággal foglalkozó megközelítések, így a rendszeigazolás elmélete is (Jost & Banaji, 1994; Jost, Banaji & Nosek, 2004), ahogyan a hatékonyság és az észlelt ágencia is (Gore & Rotter, 1963; McCarthy & Zald, 1977; Klandermans, 1986; Bandura, 1989; Kelly & Breinlinger, 1996; Caprara & Vecchione, 2013). Kutatási célkitűzésemben emellett meghatározó Steve Reicherék munkája, amely a megmozdulások létrejöttében a szociális identitás és a csoportközi viszonyok dinamikus megközelítése mellett a hatalomra helyezi a hangsúlyt (Reicher, 1984, 2001; Stott & Reicher, 1998; Drury & Reicher, 2000, 2009, 2018). A rendszer, illetve a hatalom vizsgálatának metaelméleti keretét Serge Moscovici (1961) szociális reprezentáció elmélete biztosítja, mindkettő vizsgálatában az azokról alkotott szociális reprezentációk feltérképezése volt a célom.

Mіндеzen szakirodalmi apparátus alapján kutatásom kiindulásakor azt feltételeztem, hogy 1) a szociális identitás, 2) az uralkodó társadalmi rendszer észlelt igazságtalansága és stabilitása, 3) a hatalomról alkotott szociális reprezentációk, illetve a mindezeket átszövő szociális kapcsolatok (így a szociális és kommunikációs háló) összefüggésben állnak a kollektív cselekvésben való részvételi hajlandósággal (1. ábra). A továbbiakban e dimenziók rövid áttekintésére törekszem.

1. ábra – A kutatás főbb dimenziói

1. A kollektív cselekvés modern megközelítései

A tömeglélektan elméleti alapjainak megteremtése után (pl. Taine, 1878; Sighele, 1895; Tarde, 1890, 1895; Le Bon, 1913) az elmúlt évtizedekben a tömeges megmozdulások és a kollektív cselekvés elméleti és pszichológiai motivációinak tárgyalása a médiában és a politikai diskurzusban is egyre nagyobb teret nyert, csakúgy, mint a szociálpszichológia diszkurzív területein, illetve a későbbiekben részletesebben is bemutatásra kerülő szociális identitás elméletéhez kapcsolódóan (pl. Reicher, 1984; Reicher & Potter, 1985; Potter & Halliday, 1990; van Dijk, 1993; Drury & Reicher, 2000; Stott & Drury, 2000; Drury, 2002; Reicher, 2016, 2017; Drury & Reicher, 2018). Már nem csupán a meglévő strukturális berendezkedésekből, létező ideológiákból vagy eseményekből kinövő eszmék és társadalmi jelentéstartalmak hordozóiként tekintettek e cselekvésekre, hanem egyre inkább a résztvevőket mint ágens szereplőket vizsgálták, akik aktívan részt vesznek a szervező, antagonistá és a bábémszkodó csoportok megalkotásában és fenntartásában egyaránt (Snow & Benford, 1988).

A kollektív cselekvés tágabb magyarázatához egyaránt hozzátartoznak az individuumra (pl. Olson, 1965) és a kollektívára (pl. Marwell & Oliver, 1993) fókuszáló költség-haszon koncepciók, melyek főként az elmélettörténeti kezdetben, de gyakran napjainkban is egymástól elhatárolva kerülnek értelmezésre (Kelly & Breinlinger, 1996). Egyes megközelítések azonban kritikával illetik a költség-haszon alapú koncepciókat (Hirsch, 1990), valamint a kollektíva vagy individuum látszólagos versenyével szemben e kettő egymástól elválaszthatatlan kapcsolatát hangsúlyozzák (Reicher, 2017). Erre mutatnak rá a modern kollektív cselekvési megközelítések is, melyek az egyént csoporttagsága mentén működő ágensként vizsgálják, akinek célja a csoport státuszának, hatalmi helyzetének és

befolyásának előmozdítása, helyreállítása (Tajfel, 1978, 1981; Tajfel & Turner, 1979, 1986; Wright, Tylor & Moghaddam, 1990).

A jelenség folyamatosan táguló értelmezési kerete okán elmondható, hogy a kollektív cselekvés szemantikus megközelítése diszciplinánként és vizsgálati területenként eltérő, nincsen egyetlen tudományos értelemben vett legitim meghatározása, ugyanakkor gyakran alkalmazott definíciója olyan tevékenységként írja le, amelyet a csoport képviselőjeként valósít meg az egyén, és amelynek célja a csoport helyzetének előmozdítása (Wright, Taylor & Moghaddam, 1990). Tarrow 2011-es definíciója szerint a kollektív cselekvés célja társadalmi változás előidézése, amely egy kirekesztett közösség és a gazdasági, illetve politikai elit között tartósan fennálló interakcióból gyökerezethető (Tarrow, 2011). Van Zomerenék szerint kollektív cselekvésnek számítanak a tömeges politikai megmozdulások, mint demonstráció, tüntetés, de akár egyéni látszatot keltő cselekvés is lehet kollektív, például egy petíció aláírása során vagy egy szavazás alkalmával (Van Zomeren et al., 2008). Emellett a kollektív cselekvés háttérében álló motivációk három, az elmúlt évek kutatásait átható, főbb szempontját emeli ki: a szociális identitás elméletet (pl. Tajfel, 1981; Brown, 2019), a relatív depriváció elméletet és az észlelt és érzékelt igazságtalanságot (pl. Smith és Pettigrew, 2015), valamint hozzáfűzi az önhatékonyságról szóló elképzeléseket (pl. Bandura, 2001). A kilencvenes évektől kezdődően az integratív elméleti keret kidolgozása került a kollektív cselekvés vizsgálatának homlokterébe (pl. Kawakami és Dion, 1995), ezáltal az említett motivációs tényezők párhuzamos alkalmazása (pl. Simon et al., 1998; Mummendey et al., 1999; Simon & Klandermans, 2001; Stürmer & Simon, 2004a; van Zomeren et al., 2008;). E megközelítések, valamint a mindezek alapját biztosító szociális identitás elmélet nyújtotta kutatásom kiinduló pontját, így az alábbiakban ezek rövid bemutatására törekszem.

2. Szociális identitás és cselekvés

A szociális identitást Tajfel (1981) úgy definiálja, mint egy egyén én-fogalmának azon részét, amely az egyén társas csoport(ok)ban lévő tagsági viszonyaiból ered, és az azokról alkotott tudása, az ahhoz kapcsolódó érték és érzelmi töltet függvénye. A kontextusban utolérhető kategóriák mentén történő azonosulások és ellenazonosulások létrehozzák azt a kategorizációs rendszert, amely mentén aztán az egyén a szociális összehasonlítás folyamatával élve önmagát, hovatartozását megpróbálja pozitívan értékelni. Ez azonban nem minden esetben lehetséges, előfordul, hogy helyzetét egy másik csoporttal összevetve igazságtalanabbnak, méltánytalanabbnak értékeli. A relatív depriváció fogalma szerint az emberek a jelentős mások standardjait veszik alapul az önértékelés során, vagyis ők jelentik a referenciacsoportot (Merton, 1949/1968). Emellett, ahogyan arra Tajfel (1981) is rámutat, az emberek inkább hasonló, a társadalmi rendszerben nem nagy távolságra elhelyezkedőkkel hasonlítják össze magukat. Bár ő maga nem használja a reprezentáció szót, elméletében a körülöttünk lévő valóság észlelésében és értelmezésében látja a csoportközi konfliktusok megértéséhez szükséges kulcsot,

párhuzamba állítja az interperszonális – csoportközi helyzetértelmezés kontinuumát a viselkedések variabilitása-uniformitása kontinuummal. A csoportközi helyzetértelmezés hasonló viselkedést vált ki a csoport tagjai között más csoportokkal szemben, míg az interperszonálisnak észlelt helyzet lehetővé teszi a tagok viselkedése közti variabilitást más csoportok tagjaival szemben (Tajfel, 1981).

A szociális identitás elmélet a kollektív cselekvés vizsgálati megközelítésének alapjaként jelenik meg a kurrens kutatásokban, így az elaborált szociális identitás modellben (ESIM) (Drury & Reicher, 2000), ami rámutat arra, hogy a szociális identitás(ok) nem csupán kifejezésre kerülnek a tömegcselekvések útján, hanem azokon keresztül fejlődnek és változnak is egyaránt, ezáltal a szociális identitás nem csupán a cselekvés oka, hanem annak következménye is (pl. Reicher & Haslam, 2006; Drury, Evripidou & Van Zomeren, 2015; Reicher, 2017; Drury & Reicher, 2018). Emellett alapját képezi az átpolitizált kollektív identitás koncepciónak (Klandermans & Oegema, 1987; van Stekelenburg & Klandermans, 2013), valamint megjelenik a véleményalapú csoporttagság elméleti megközelítéseiben is (Bliuc, McGarty, Reynolds & Muntele, 2007; McGarty, Bliuc, Thomas & Bongiorno, 2009).

2.1. Kognitív alternatívák

Tajfel azonban hangsúlyozza, hogy önmagában az alacsony státusz, illetve a hátrányosabb helyzetű csoporthoz tartozással járó szociális identitás nem feltétlenül vezet cselekvéshez, mindaddig, ameddig nem társul annak észlelésével, hogy „*a létező társadalmi valóság nem az egyetlen lehetséges, és alternatívák elképzelhetőek és talán elérhetőek is*“ (Tajfel, 1978: 93). Elmélete a kognitív alternatívákról egyrészt a szociális identitás elméletből, másrészt Hirschman (1970) *Exit, Voice, and Loyalty* című munkájából indul ki. Megközelítése szerint, ha az egyén a csoportthatárokat átjárhatónak észleli és/vagy nem áll fenn érdekkonfliktus a csoportok között, vagyis lehetségesnek tartja, hogy valaki egy társadalmi pozícióból, csoportból egy másik pozícióba, csoportba lépjen át, akkor az *egyéni mobilitás* stratégiájával fog élni. E stratégiának az alkalmazásával azonban az egyén saját csoportjának alacsony státusza nem változik. Ha a csoportthatárok merevekként észleltek, vagy törvények, szabályok, büntetések, társadalmi normák védik azokat, a társadalmi rendszerre vonatkozó eltérő percepció fogja meghatározni, hogy az egyén ezúttal már csoportstratégiában gondolkodva milyen cselekvésekbe kezd (Tajfel, 1978; Tajfel & Turner, 1986). Ha a társadalmi rendszert jogosnak és/vagy stabilnak észleljük, nem lesznek kognitív alternatíváink, s a *szociális kreativitás* útján arra törekedhetünk, hogy saját csoportunk megítélésén vagy a társadalmi hierarchiában elfoglalt helyén változtassunk, a rendszerszintű változás azonban nem valósul meg. E stratégiához Tajfel különböző taktikákat sorol fel, mint új dimenziók bevonása a szociális összehasonlítás során, a kategorizációs kritériumrendszer átértelmezése, vagy új/más referenciacsoportokkal való összehasonlítások, amelyek mentén a csoport tagjai pozitívabban élhetik meg hovatartozásukat. Ugyanakkor, ha a csoport jogtalannak és/vagy instabilnak észleli az őt körülvevő társadalmi rendszert, elkezd kognitív alternatívákban gondolkodni,

és a *szociális versengés* eszközét alkalmazva olyan kollektív cselekvésekbe kezd, amelyek célja az egész társadalmi rendszer megváltoztatása. Amikor a társadalmi rendszert jogtalanak észlelik az emberek, előbb-utóbb a stabilitása is megkérdőjeleződik és fordítva (Tajfel, 1978; Tajfel & Turner, 1986)¹.

2.2. A szociális háló szerepe

Legyen szó akár kollektív identitásformákról, akár a véleményt alakító befolyásoló tényezőkről, így például az információáramlásról – a kapcsolati háló a kollektív cselekvési vizsgálatok esetében sem hagyható figyelmen kívül. A nyolcvanas évektől a szociális háló szerepe a kollektív cselekvések vizsgálatában egyre jelentősebbé vált (Almeida, 2019). A csoportokhoz tartozás háttérben álló okok vizsgálata elsősorban a potenciálisan elérhető „haszon” mentén ragadta meg a jelenséget (Moreland & Levine, 1982; Levine, Moreland & Ryan, 1998), így mutatva rá arra, hogy az önkéntes szerveződésekhez való tartozás egyik legerőteljesebb pozitív hozadéka társasági jellegű előnyökhöz és a közösségi tevékenységekben fokozott részvételhez köthető (Sullivan, 1983; Moreland, Levine & Cini, 1993). Ezek a közösségi kapcsolatok teszik lehetővé a tagok toborzását, az információ és kultúra áramoltatását, valamint a potenciális résztvevők döntéshozatalának befolyásolását (Dixon & Roscigno, 2003). Diani (2011) szerint például a társadalmi mozgalmakat tekinthetjük kapcsolati hálózatoknak is, amelyek informális összeköttetést nyújtanak olyan egyének és szervezetek sokaságának, akik amellet, hogy közös kollektív identitással rendelkeznek, konfliktusos kérdések mentén hatnak is egymásra. E csoporttagságok során, ahogyan arra Reicher (2017) rámutat, az emberek tapasztalataik értelmezésekor többféle befolyásoló forrással szembesülnek, így különböző tapasztalatokkal és azok eltérő narratíváival, ezáltal különböző cselekvési alternatívák tárulnak fel előttük.

3. A rendszer és a hatalom szociális reprezentációja

3.1. Szociális reprezentáció, a kontextusba ágyazott tudás alkotása

Serge Moscovici a szociális reprezentáció fogalmát úgy is definiálta, mint „*értékek, gondolatok és gyakorlatok rendszerét*”, ami kettős funkcióval bír, egyrészt egy olyan rend kialakítását teszi lehetővé, amely biztosítja az egyének számára az anyagi és társadalmi világban való eligazodást és annak elsajátítását, másrészt a társadalmi csere kódja által a tagok közötti kommunikációt segíti elő, azt a kódrendszert nyújtva, mely szükséges az egyéni és csoportos történelmük megnevezéséhez és osztályozásához (Moscovici, 1973, p. xiii in Wagner et al., 1999: 96).

A reprezentáció/reprezentálás folyamata során alkotjuk tudásunkat, amennyiben az anyagi tárgyakat, embereket, azok csoportjait vagy önmagunkat, ahogy az elvont fogalmakat is értelemmel ruházzuk fel

---

¹ Ahogy arra azonban Tajfel is kitér Hirschman nyomán a csoportközi attitűdökben és viselkedésben megmutatkozó tiltakozás nem csupán egy csoport helyzetének vagy más csoportokkal való relációjának változtatására irányulhat, hanem az uralkodó viszonyrendszer fenntartására is.

(Moscovici, 1961, 1988, 2000; Jovchelovitch, 1996; Marková, 2003, 2008). Az új, adott helyen és időben funkciót nyerő vagy fontossá váló jelenségeket a közegünkben/környezetünkben már meglévő, másokkal osztott, konszenzuális tudásainkon, szociális reprezentációinkon keresztül értelmezzük, horgonyozzuk le, azoktól különböztetjük meg (Bigazzi, 2015). A szociális reprezentáció egyszerre társadalmi, szociális, individuális és működésében dinamikus, egyrészt szociális interakciók, másrészt az egyéni kogníciók eredményei (Howarth, Andreouli & Kessi, 2014). Meghatározó szerepet töltenek be tehát a társadalmi jelenségek és alkotóik között működő kölcsönhatások, a kommunikáció és a cselekvés (Marková, 2008), így a reprezentáció a kommunikáció terméke és egyszersmind alkotója is, így az interakciókban alakul (Duveen, 2000). Moscovici (1961, 1988) a szociális reprezentációkkal nemcsak a társadalmi rétegzettségre és a kommunikáció szerepére hívta fel a figyelmet, hanem a dinamikus változásra is, illetve reflektál a konszenzuális jelentések, reprezentációk mértékére és minőségére, különbséget téve hegemónikus, emancipatorikus és polemikus reprezentációk között.

Mivel a tudás és a közösség, illetve a kontextus egymástól elválaszthatatlan, így miként a társadalmi feltételek változnak, változik a tudás is (Moscovici, 1961, 2008; Jovchelovitch, 2002, 2007). A társadalmi csoportok a társadalmi jelenségek megértésében eltérnek egymástól, e jelenségek értelmezése alkotja identitásukat. A szociális reprezentációk esetében tehát nem beszélhetünk a valóság teljes mértékben konszenzuális újratermeléséről, a konszenzus mértéke gyakran változó. A kontextus teszi lehetővé egymás megértését, emellett rávilágít a társadalmi valóság egyénre gyakorolt hatalmára is, aki egy adott kisebbségi csoporthoz tartozása révén aktiválódhat, ezáltal egy ágens csoport tagjaként képessé válhat az őt körülvevő valóság megkérdőjelezésére vagy cselekvésre a változásért (Bigazzi, Csernus, Siegler, Bokrétás, Serdült, Illea, Giourga, Kahraman & Takács, 2021). Ahogyan arra Wagner (1998) rávilágít, a cselekvés jelöli ki a határt az ismeretlen és a már domesztikált világ jelenségei között (Wagner, 1998).

A szociális reprezentációk tehát szoros, dinamikus és kölcsönös összefüggésben állnak a kommunikációval, a szociális identitással és a cselekvéssel.

„A szociális reprezentáció elmélete a kezdetektől a tudás politikájáról, a társadalmi kapcsolatokról és a társadalmi változásokról szóló elmélet volt. A szociális reprezentációk lehetővé teszik a párbeszédet, hozzájárulnak a közösségi identitáshoz és táplálják a csoportok közötti konfliktusokat, ellátják információval a mindennapok politika színtereit, a jog normarendszerét, az intézményi és politikai vitákat.” (Howarth, Andreouli & Kesi, 2014: 4).

Míndezek alapján a szociális reprezentáció elmélete leginkább konstruktivista, metaelméleti keretként jelenik meg a disszertációmban, mely talán segíthet rávilágítani általánosságban az interszubjektivitásra és a kulturális különbségekre, ahogy disszertációm specifikusabb kérdéseire is, mint a kollektív cselekvés vagy cselekvésképtelenség mögött álló reprezentációs különbségekre, a hatalommal kapcsolatos vélekedésekre vagy az adott kultúra, közösség, társadalom reprezentációjától a saját énhatékonyságának észleléséig számos másra is.

3.2. Társadalmi rend reprezentációk

A 2010-es évek elejétől, a gazdasági világválság következtében megnövekedő társadalmi problémák miatt kialakuló mozgalmakkal (pl. Arab tavasz; Occupy) megnőtt a száma azoknak a szociális reprezentáció elméleti keretben végzett tanulmányoknak is, amelyek a társadalmi rendszerrel és annak jogtalanságával kezdtek el foglalkozni (pl. Wagner, Holtz & Kashima, 2009; Elcheroth, Doise & Reicher, 2011; Sammut, 2011; Staerklé, Clémence & Spini, 2011). A szociális reprezentáció elmélete segít abban, hogy megértsük a társadalmi rend megkérdőjelezésének vagy fenntartásának folyamatait (Staerklé, 2015), főleg, ha ezt az átállás és a kisebbségi befolyás elméletével (Moscovici, 1980) együtt próbáljuk értelmezni. A változás és stabilitás közötti kölcsönösség a szociális reprezentáció metaelméletének egyik sarokköve (Duveen, 2001; Marková, 2003), ami a társadalmi rend reprezentációjára is alkalmazható, ezáltal mind a konszenzusra, mind a konfliktusra épülő elméleti megfontolásokat is magában foglalja (Augoustinos & Walker, 1998; Finkel & Moghaddam, 2005).

Staerklé (2009, 2015) társadalmi rend reprezentációinak modellje szerint eltérő társadalmi reprezentációk eltérő kognitív folyamatokkal vannak összefüggésben. Jogossága annak függvénye, mennyire érzi úgy az adott közösség, a társadalom, hogy a fennálló struktúra/társadalmi rend saját értékei, normái és hiedelmei szerint szerveződik. A legitimitás megköveteli annak önkéntes elfogadását, hogy a társadalmi intézmények, gyakorlatok és hiedelmek jogosak és megfelelőek.

3.2.1. A rendszer észlelt igazságtalansága és stabilitása

A jogosság/jogtalanság kérdésköre mentén Lewin (1948) azt vizsgálta, hogy annak észlelése miként hat az egyénekre és csoportokra, milyen szerepe van a társadalmi kontextusnak, az általuk értelmezett körülöttük lévő valóságnak. Később Lewin tanítványa Morton Deutsch tett különbséget (1975) az igazság észlelésének három szintje között: megkülönböztetve a disztributív, procedurális és retributív igazságosságot. A disztributív igazságosságot úgy definiálta, mint „*az olyan feltételek és javak elosztása, amelyek befolyásolják az egyéni jólétet*“ (Deutsch, 1975: 137), tehát magában foglalja a javak és jutalmak elosztásának igazságosságát és igazságtalanságát, ezáltal a társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségek elfogadhatóságát, valamint a státushierarchiák legitimitását (Staerklé, 2015), rámutatva arra, hogy a jólétnek nemcsak pszichológiai, hanem fiziológiai, gazdasági és társadalmi aspektusai is vannak (McClelland & Opatow, 2011). A procedurális igazságosság észlelése a hatalmi eljárás legitimitására fókuszál, amely az államhatalom és intézményeinek (végrehajtó és törvényhozó hatalmi ágak, bíróságok) elfogadása és az azoknak való engedelmesség formáiban nyilvánul meg – mely esetében Tyler (2000) a méltányosság szerepét hangsúlyozza. Végül a retributív (büntető) igazságosság a társadalmi kontrollról szól, illetve, hogy a hatalom gyakorlóit, az intézmények hogyan válaszolnak a morális szabályok, normák megszegésére, milyen intézményi válaszok születnek a deviáns viselkedésekkel kapcsolatban (Deutsch, 2006/2011).

Deutsch elmélete szerint az áldozatok igazságtalanság-érzését leginkább azzal lehet „felébreszteni”, ha delegitimáljuk az igazságtalanságokat igazoló domináns ideológiákat. Ez azonban gyakran akadályokba ütközik, az ember hajlik rá, hogy az őt körülvevő rendszert igazolja (Lerner & Miller, 1978), mely jelenségre rávilágít a rendszerigazolás elmélete (System justification-SJN/SJT) (Jost & Banaji, 1994; Jost, Banaji & Nosek, 2004; Jost & Krochik, 2014; van der Toorn et al., 2015). Fontos kiemelni, hogy a rendszer igazolásában a legitimitás mellett annak észlelt stabilitása is meghatározó szerepet tölt be (Tajfel, 1981; Jost et al., 2012), legyen szó akár hosszú vagy rövidtávú stabilitásról (Owuamalam, Rubin & Issmer, 2016; Owuamalam, Rubin & Spears, 2018).

A stabilitás fogalmát Tajfelék (1986) úgy definiálják, mint a rendszer megváltoztathatóságának észlelését, ami szoros kapcsolatban áll a szociális identitással. *„Abol a státuszviszonyokat megváltoztathatatlanak, a dolgok rögzült rendjének részének tekintik, ott a társadalmi identitás biztos. Bizonytalanná válik, amikor a dolgok fennálló állapotát kezdi megkérdőjelezni.”* (Tajfel & Turner, 1986: 22). Az, hogy a csoport tagjai megváltoztathatónak tartják-e a rendszert összefüggésben áll azzal, képesnek tartják-e saját magukat annak megváltoztatására, vagyis hatékony, ágens szereplőkként tekintenek-e magukra. Legyen szó akár egyéni szinten mért én-hatékonyságról vagy kollektív hatékonyságról (Bandura, 1989; Hornsey et al., 2006; Campbell, Gurin és Miller, 1954), belső vagy a külső kontroll érzéséről (Rotter, 1966; Mirels, 1970; Scott, 1976; Kelly & Breinlinger, 1996), vagy a cselekvés indokolt, illetve tervezett megközelítéséről (Ajzen & Fishbein, 1980; Ajzen, 1991) a kontextus szerepe meghatározó. Ahogyan arra Caprara és Vecchione (2013) is rámutattak, a politikai hatékonyság az egyén saját észlelt ágenciája mellett a politikai rendszerhez való viszonyulást is magában foglalja, így a belső és a külső politikai hatékonyság jelentőségére mutatva rá.

Az erőforrások szerepére hívja fel a figyelmet az erőforrás-mobilizáció elmélet, mely a csoporttagok azon észlelt hatékonyságára helyezi a hangsúlyt, mint a cél eléréséhez szükséges erőforrások, eszközök megszerzése, illetve az egyének bevonására, mozgósítására vonatkozó képesség (Klandermans, 1986; McCarthy & Zald, 1977). Ebből a szempontból a csoport hatékonysága – az a meggyőződés, amely szerint a csoporttal kapcsolatos problémák kollektív erőfeszítések útján megoldhatók – a kollektív cselekvés előrejelzésének meghatározó részét képezi. Mindezen megközelítések mentén a hatékonyságot van Zomerenék (2008) csoport- és politikai alapon is beemelték SIMCA modelljükbe, mely a cselekvés kapcsán egyszerre fókuszál az igazságtalanság, hatékonyság és identitás szerepére (van Zomeren et al., 2008; van Zomeren & Iyer, 2009). A rendszer értékelése tehát a kontextuális és hatalmi struktúráktól, valamint dinamikáktól nem választható külön, így kutatásom a hatalom szociális reprezentációjára is kitért.

3.3. Hatalom-értelmezések

Ahogy arra Foucault is rámutat (1982) a hatalom viszonyokban létezik, amihez elengedhetetlen a másik cselekvő személy, aki felett hatalmat gyakorlunk, és a válaszok, reakciók, cselekvések, amellyel e másikkal való viszonyunkat fenntartjuk. A hatalom gyakorlása nem feltétlen agresszió, inkább a cselekvő másokra reagálás, a cselekvési tereikre gyakorolt hatás, amit Foucault a kormányzás terminusával ír le, így kibővítve a politikai struktúrákra vagy az államok irányítására vonatkozó kormányzás és hatalomfelfogást. Deutsch (1973) hatalom koncepciójában különbséget tesz versengő és együttműködő hatalom között, illetve annak alapját olyan erőforrásokban látja, mint a vagyon, státusz, méret, fegyverek, intelligencia, tudás, szervezési képesség, belső egység, tisztelet, szeretet és szövetségesek – már az is a hatalom reprezentációjáról szól egyáltalán, mire tekintünk hatalmi erőforrásként. A hatalom akkor hatékony, ha képes kontrollálni és birtokolni ezeket, képes befolyásolásra használni, hatalmat létrehozni belőle, illetve jól ítéli meg, mikor és milyen helyzetben használja azt (Deutsch, 1973). Deutsch (2006/2011) szerint a hatalom egyik fegyvere, hogy az igazságosságra ideológiákat gyárt, amelyekkel saját hatalmi pozícióját hitelesíti, tehát megkérdőjelezéséhez vagy megdöntéséhez alapvető fontosságú annak delegitimálása. Ennek létrejöttében jelentős szerepet tölt be a kontextus, illetve az a hatalmi struktúra, melyben működik, viták leginkább ott alakulhatnak ki, ahol a helyi politikai rendszer „nyitott” és „zárt” jellemzői egyaránt megjelennek (Eisinger, 1973; McAdam és Tarrow, 2018). Azonban azt is fontos hangsúlyozni, hogy a cselekvést elfojtó hatalmi berendezkedések nem mindig explicit formában öltenek testet, előfordul, hogy burkoltan, a védelem vagy a közérdek nevében jelenítődnek meg, így egyfajta paternalisztikus vezető képében, akit az egyén vagy csoport jelentős kontrollal ruház fel, akiben egyfajta gondoskodó, jóindulatú döntéshozót lát, ami destruálhatja észlelt ágenciáját (Mill, 1959; Dworkin, 1971; Thompson, 2013; Szerletics, 2017). Emellett a hatalom és cselekvés szempontjából a bizalom vagy annak hiánya is meghatározó szerepet tölthet be, mely egyrészt a tagok irányába, másrészt a hatalmi aktorok felé is megnyilvánulhat. Kahan (2002) szerint a bizalom és a viszonzásba vetett hit kapcsolatban áll a kollektív cselekvési hajlandósággal, ahogyan a demokratikus működésmóddal is. Szerepét a szakirodalom többek között az adófizetés (Kirchler, Kogler & Muehlbacher, 2014), valamint az informális és formális politikai részvétel (pl. szavazás) szempontjából (Kim, 2014) vizsgálja. A bizalom az adófizetés esetében nyújthatja a cselekvés alapját, ugyanakkor a bizalmatlanság is motiválhatja az egyéneket, például a szavazásban való részvétel útján (Kim, 2014; Jonäll & Arvidsson, 2019).

A hatalom szerepe azonban tágabb értelemben is meghatározza cselekvési alternatíváinkat, amint arra Caroline Howarth (2006) is rámutat. A részvétel több, mint eltérő nézőpontok, ideológiák közlése, például szavazás vagy más „politikai” cselekvés útján. Szerepét úgy értelmezhetjük, mint hatalmat, amely reprezentációk konstruálását és közvetítését teszi lehetővé más reprezentációk fölött (Howarth, Andreouli & Kessi, 2014). Howarthék (2014) megközelítése szerint tehát a szociális reprezentáció

inkább politikai, semmint kollektív/társadalmi. A kommunikáció, a párbeszéd lehetőséget ad a társadalmi szereplőknek arra, hogy elképzeléseik megvitatása által alakítsák szociális reprezentációikat (Marková, 2003). Ugyanakkor, ahogyan arra Howarthék (2014) Paula Castro (2012) gondolatain keresztül rámutatnak, a jelentésalkotás során egyes szereplők hangja erősebben érvényesül. A hatalom nagyban függ a neki tulajdonított legitimitástól, amit a szociális reprezentációk határoznak meg, vagyis az egyén számára releváns csoport által képviselt szociális reprezentációk vagy támogatják és elismerik, vagy aláássák a hitelességét, és az általa közvetített értékeket is. A hatalom tekintetében tehát egy dinamikus kapcsolatot láthatunk, a hatalmi pozícióban lévő egyén vagy csoport határozza meg az uralkodó szociális reprezentációkat, ugyanakkor a közösség azáltal, hogy egy vezetőt illegitimként határoz meg, szimbolikusan megfoszthatja a hatalmától, így a domináns narratíva létrehozásának lehetőségétől. A szociális reprezentáció elméleti kerete lehetővé teszi a politikai részvétel kiterjesztett értelmezését, egy a top-down elméletekkel szemben sokkal inkább bottom-up perspektíva mentén.

3.4. A kollektív cselekvés háttérében álló érzelmi motivációk

A rendszer és hatalom észlelt igazságtalansága okán kialakuló kollektív cselekvési vizsgálatok egyik meghatározó elemeként említhetjük az érzelmek szerepét is (pl. Jasper, 2018). Ahogyan Jasper (1998) is megfogalmazza „*Az érzelmek biztosítják a szociális életet, beleértve a társadalmi mozgalmakat is.*” (Jasper, 1998: 398). Az individuális értékeken és értékeléseken túl a csoporttagság is jelentős hatást gyakorolhat az adott érzelmek kialakulására, a Smith által 1993-ban kidolgozott Intergroup Emotions Theory (IET) szerint az ingroupot érintő tárgyak vagy események akkor is válhatnak ki érzelmi reakciókat, ha az egyén individuális szinten nem érintett, melynek oka, hogy az adott helyzetben releváns csoport a személy „szelf-aspektusává” válik (Smith & Mackie, 2015). Ily módon a csoportok közötti érzelmek túlmutathatnak önmagukon és értékelések mentén kollektív cselekvést eredményezhetnek (Smith & Mackie, 2008; Simon & Klandermans, 2001; van Stekelenburg & Klandermans, 2013). Az egyik legismertebb, legmeghatározóbb érzelmi motiváció a rendszer változtatását célzó politikai cselekvés mögött az annak észlelt igazságtalansága okán kialakult düh, harag és felháborodottság (Crosby, 1976; van Zomeren et al., 2008; Jost et al., 2012; Agostini & van Zomeren, 2021). Emellett a kutatásokban megjelenik a büntudat, az empátia, a szimpátia és a sajnálat szerepe is, ami a vizsgálati eredmények szerint elsősorban proszociális cselekvésekhez vezet (pl. Davis 1980, 1983; Batson & Coke, 1981; Swim & Miller, 1999; Iyer, Leach & Crosby, 2003; Leach, Iyer & Pederson, 2006). Fontos még megemlíteni a félelem szerepét, ami adott esetben a haragot felülírva passzíválhatja az egyént, csoportot (Miller, 2006; Miller, Cronin, Garcia & Branscombe, 2009). A cselekvés mögött álló gyakran összetett vagy kevert érzelmek vizsgálata is egyre meghatározóbb vizsgálati terület, ahogyan egyre differenciáltabban jelenik meg, az érzelmeket átélő és az annak tárgyát jelentő csoportok közötti viszonyrendszer, valamint annak mélyebb struktúrája (a múltban vagy a jelenben elszenvedett

sérelmek, gazdasági, politikai vagy társadalmi fenyegetettség megélése stb.) (Fernando, Kashima, & Laham, 2014; Feischmidt & Zakariás, 2018; Lantos, Kende, Becker & McGarty, 2020).

Az identitás, az érzelmek, a cselekvés, a rendszerről és hatalomról alkotott szociális reprezentációink között fennálló folyamatosan változó kapcsolat megértéséhez szükség van annak a társadalmi, politikai és gazdasági kontextusnak az értelmezésére, melyben mindezek kialakulnak, fennmaradnak, átalakulnak és hatnak egymásra.

4. A változás kontextusa

Az, hogy egy adott csoport milyen megküzdési stratégiákat, cselekvési alternatívákat választ, befolyásolja annak észlelt történelmi mintázata, a múlt reprezentációja is. A magyar kontextusban végzett vizsgálatok alapján kirajzolódó vereség erkölcsi győzelemként történő értelmezésének mint megküzdési stratégiának megerősítése, a „csak győztünk” narratíva távoli múlthoz, míg a „csak veszítettünk” közeli múlthoz kötése, illetve mindezen mintázatok és a kollektív áldozati szerep átadása, a sikertelenségek esetében a felelősség hátrítása és a defenzív identitás jelenléte elfojthatja az adott csoport cselekvési hajlandóságát (László, Ehmann & Imre, 2002; László, 2003, 2012; Vincze & Somogyvári, 2003). A múltból gyökerező aktuális politikai, gazdasági és társadalmi kontextusba ágyazott hatalmi viszonyok és azok reprezentációja hatással van arra, miként alakítjuk interperszonális viszonyainkat, hogyan látjuk a minket körülvevő rendszert, mit definiálunk illegitimként, az észlelt jogtalanság esetén annak igazolására vagy megváltoztatására törekszünk-e. A magyarok esetében megfigyelhető rendszerigazolás hiányára vagy alacsonyabb mértékére utaló kutatások (Kelemen, et al., 2014; Hunyady, 2018; Szabó & Lönnqvist, 2021) rámutatnak arra, hogy e jelenség ebben a kontextusban nem feltétlenül vezet kollektív fellépéshez, különösen a politikai rendszer észlelt illegitimitásának esetében. Cichočka és Jost (2014) megközelítése szerint a rendszerigazolás, mint egyfajta „palliatív eszköz”, pozitív következményeinek így az episztemikus, egzisztenciális vagy kapcsolati szükségletek kielégítésének feladása például közép-kelet-európai kontextusban akkor fordulhat elő, ha a status quo önmagában nem kínál kellő bizonyosságot vagy stabilitást, vagyis annak alkalmazása sokkal inkább fenyegető. E hiány emellett összefüggésben állhat a posztoszocialista régiókban tapasztalható politikai cinizmussal, „panasz kultúrával”, apátiával, politikai elidegenedettséggel és tanult tehetetlenséggel, ami a hatékony fellépésbe vetett hit hiánya révén a politikai aktivizmus alacsony fokában ölt testet (pl. Mannarini, Legittimo és Talo, 2008; Hunyady, 2018). Mindezek mellett a cselekvési tér további szűkülésével, így a status quo megkérdőjelezésének hiányával összefüggésben állhat a populizmus, valamint a tribalizmus (törzsiesség) jeleinek feltűnése (Krekó et al., 2018), a médiaökoszisztéma átalakulása, például az információforrások centralizációja (Polyák, 2019; Krekó, 2022) és az annak okán fokozódó polarizáció (Polyák et al., 2022). Mindezen

kontextuális tényezők tetten érhetőek az elmúlt évek megmozdulásaiban, melyek egyre kevesebb sikerrel és a résztvevők számának fokozatos csökkenésével jártak.

A fent leírt megközelítések csupán villanásnyi képet nyújtanak a kollektív cselekvések kialakulásának rendkívül összetett folyamataiba. Legyen szó akár a szociális identitásról, a szociális és kommunikációs hálóról, a hatalom vagy a rendszer szociális reprezentációjáról, illetve a mindezek szövetét nyújtó kontextus szerepéről, e dimenziók egymással való viszonyát egyetlen lineáris ok-okozati kapcsolat helyett sokkal inkább egy kölcsönös folyamatként írhatjuk le. Kutatásaimmal e dinamika mélyebb megértésére törekszem.

5. A kutatás célja

A kollektív cselekvés elsősorban azokra a cselekvési formákra utal, amelyek célja egy egész csoport helyzetének, így státuszának, hatalmi pozíciójának előmozdítása (Tajfel & Turner, 1979; Wright, Taylor & Moghaddam, 1990), de célja lehet továbbá a csoportos igazságtalanság megszüntetése vagy megelőzése is. Mindezek érdekében az egyén felléphet akár individuális szinten, például petíció aláírásával, kollektív formában, többek között tüntetések, demonstrációk, sztrájk vagy polgári engedetlenség útján, illetve szervezeti szinten is nyomást gyakorolhat (Gamson, 1991; Klandermans, 1997; van Zomeren, Postmes, Spears, 2008; van Zomeren & Iyer, 2009). A kutatásomban alkalmazott kollektív cselekvés terminusa mindezen definíciók és a politikai fellépés (Leach, Iyer & Pedersen, 2006) mentén a jelenleg uralkodó társadalmi rendszer (norma és értékrendszer, politikai hatalom, gazdasági működés) részleges vagy teljes megváltoztatását célzó fellépésekre utal (Zittoun, 2018; Sablonnière, Taylor & Caron-Diotte, 2018). Kutatásomban nem térek ki külön a kollektív cselekvés minden formájára, főként azokat a megnyilvánulási formáit nevezem meg, melyek a szakirodalmi háttérben elsősorban megjelentek és átfogóbb kategóriaként kezelhetők.

Vizsgálati megközelitésem a korábban már említett integratív elméleti kereten alapszik, amely a cselekvés háttérében álló egyetlen motivációs tényező kiemelése helyett több potenciális változó összefüggésének a kollektív cselekvésben betöltött szerepét hangsúlyozza. E koncepció mentén helyezhető el többek között Drury és Reicher, (2000, 2009, 2018), Klandermans (1997), van Zomeren, Postmes és Spears (2008), van Zomeren és Iyer (2009), illetve Agostini és van Zomeren (2021) kutatói perspektívája, ahogyan van Stekelenburg és Klandermans modellje (2013) is. Ennek a megközelítésnek az alapján kutatásom az alábbi dimenziókra fókuszál: (1) a szociális identitás, (2) a szociális identitáshoz kapcsolódó kognitív alternatívák, így a társadalmi rendszer szociális reprezentációja, valamint (3) az ehhez kapcsolódó hatalmi aktorok és dinamikák szociális reprezentációja és az azokhoz fűződő érzelmi viszonyulások, illetve a mindezeket befolyásoló (4) kommunikációs és szociális erőforrások. A szakirodalmi apparátus alapján alkotott feltételezéseim és a vizsgált dimenziókon keresztül kialakított kutatói célkitűzéseim egy elsősorban exploratív kutatás

mentén az említett dimenziók kölcsönös viszonyának, illetve a kollektív cselekvési hajlandósággal való potenciális összefüggéseik mélyebb megértése volt.

6. Első Kutatás - A társadalmi rendszer észlelése és a kollektív cselekvésben való részvétel

6.1. Az első kutatást megelőző kérdések

A fentebb ismertetett szakirodalmi háttér alapján alkotott feltételezéseimet, illetve a vizsgált változók alapján átfogó kutatási céljaimat már ismertettem, így az alábbiakban röviden összegzem, hogy az első kutatásban alkalmazott változók mentén milyen kérdések fogalmazódtak meg a vizsgálat kezdetekor:

1. Megfigyelhető-e összefüggés a rendszer észlelt illegitimitását és instabilitását, illetve a kollektív cselekvést mérő változók között? Amennyiben e változók között kapcsolat áll fenn, elmondható-e, hogy a kognitív alternatívák magyarázzák azt?
2. Van-e összefüggés a kollektív cselekvést mérő változók, illetve a kommunikációs háló nyitottságát és a szociális háló kiterjedtségét mérő változók között? Amennyiben igen, eleget tesznek-e annak a feltételezésnek, hogy kiterjedtségük növekedésével a cselekvés létrejötte is valószínűbb?
3. Az első kutatásban megnevezett hatalmi és társadalmi aktorokról – így az államról, kormányról és civil szervezetekről – alkotott szociális reprezentációk milyen kapcsolatban állnak a kollektív cselekvéssel, illetve a kognitív alternatívákat mérő változókkal?

6.2. Kutatási módszer és minta

6.2.1. Minta

2018. március eleje és május eleje között 243 fő töltötte ki online kényelmi mintavételen alapuló kérdőívünket. A komplex és több módszertant alkalmazó kérdőív kitöltőit online közösségi média platformokon keresztül, műhelymunkájukat készítő pszichológia BA tanulóiraik folytató nappali és levelező képzésre járó hallgatók bevonásával értük el. A teljes minta (N = 243) 79 férfiból, 163 nőből állt és egy kitöltő jelölte az egyéb kategóriát, átlagéletkoruk 38,4 év ($SD = 16,3$; min=19; max = 92). A minta iskolai végzettsége szerint a kitöltők hasonló arányban rendelkeznek középiskolai (31,3%) főiskolai vagy BA diplomával (30%), illetve egyetemi MA végzettséggel (27,2%), valamint 4,9%-a általános iskolai és 4,1%-a szakiskolai végzettséggel, 2,5%-a pedig PhD fokozattal. Lakóhelyük szerint a minta 35%-a fővárosban, 15,6%-a megyeszékhelyen, 22,6%-a más kisebb városban, 23,5%-a falun, 3,3%-a külföldön lakik.

A kutatásban a **politikai orientációt** és a **pártpreferenciát** is vizsgáltuk. A politikai orientáció esetében 3 itemet alkalmaztunk (7 fokú Likert-skála mentén): bal-jobb ($M = 3,749$, $STD=1,6028$), moderált szélsőséges ($M = 3,000$, $SD = 1,5185$) és liberális-konzervatív ($M = 3,393$, $STD = 1,6917$).

A minta mindegyik skálán hozzávetőleg középen helyezi el magát. A pártpreferencia vizsgálatokor arra kérdeztünk rá, hogy ha jövő vasárnap lennének a választások, a felsorolt pártok közül melyikre szavazna a kitöltő. A felsorolt pártok a korábbi választáson indulók és a köztes időszakban alapítottak voltak, így: a Fidesz (23,5%), LMP (14,6%), Magyar Kétfarkú Kutypárt (13,2%), Momentum Mozgalom (8,6%), Jobbik (4,5%), Együtt PM (4,1%), MSZP (3,7%), illetve a minta 24,7%-a nem mondta meg hogy kire szavazna.

6.2.2. Alkalmazott módszerek és leíró eredményeik

A kérdőívben először a nemre, az életkorra, az iskolai végzettségre és a lakóhelyre kérdeztünk rá. Ezek után szabad asszociációkat kértünk a következő inger fogalmakra: civil szervezet, állam, kormány. Az asszociációkat az IRaMuTeQ 0.7 alpha 2 2020 programmal dolgoztuk fel. Ezeket a projektív feladatokat a következő változók követték:

6.2.2.1. Társadalmi terek: szociális és kommunikációs háló

1.1. A **szociális háló** kiterjedtségét az egyén számára értékközösséget jelentők száma alapján vizsgáltuk. A válaszadók öt lehetséges válasz közül választottak: nincsen az életükben ilyen személy (2,9%), 1-3 ilyen személy van (20,6%), 4-6 személy (N=30,9%), 7-10 személy (14,4%), végül 10-nél több (31,3%).

1.2. A **kommunikációs háló** nyitottságát az alábbi kérdéssel vizsgáltuk: „Általában kikkel szokott beszélgetni közügyekről? (Több válasz is bejelölhető.)” Az alábbi válaszlehetőségeket jelölhették be a kitöltők: 1: Senkivel (8,23%), 2: Családommal (60,91%), 3: Kollégáimmal (34,15%), 4: Barátaimmal (57,61%), 5. Bárkivel, ha szóba jön (32,1%). A szociális és kommunikációs háló erős szignifikáns összefüggésben áll egymással ($\chi^2(12, N=243) = 93,577, p = ,000$).

6.2.2.2. Kognitív alternatívák

2.1. A **társadalmi rendszer igazságosságát** két módszerrel mértük, amely a Deutsch (2011) féle procedurális és disztributív igazságosság koncepciónak felel meg. Mindkét módszer az állami elosztó rendszer működését értékelteti a kitöltőkkel, az egyik direkt módon kérdez rá annak igazságosságára (procedurális igazságosság), a másik indirekt módon, saját és az állami preferenciák közti különbségeket méri (a disztributív igazságosságot):

2.1.1. **Procedurális igazságosság:** egy itemmel rákérdeztünk arra, hogy mennyire tartja igazságosnak az állami elosztó rendszert. A válaszokat 7 fokú Likert-skálával mértük. A kapott átlag eredmény szerint a mintánk inkább igazságtalannak tartja ($M = 2,716, SD = 1,6607$) az elosztórendszert.

2.1.2. **Disztributív igazságosság:** A másik módszerben 13 közügy – Oktatási rendszer, Egészségügyi rendszer, Rend és közbiztonság, védelem (pl. rendőrség, hadsereg), Kultúra és sport,

Környezet (pl. környezetvédelem, hulladékgazdálkodás), Gazdasági szerepvállalás (pl. közlekedés, mezőgazdaság, energia), Törvényhozás és végrehajtás, Nyugdíjrendszer, Munkanélküliek támogatása, Családi pótlék, gyermekeknek járó juttatások, Betegek és fogyatékkal élők támogatása, Hátrányos helyzetű családok támogatása, Nemzeti és etnikai kisebbségek támogatása.² – mentén kértük ki a kitöltők véleményét. Először azt kellett jelölniük egy 7 fokú Likert-skálán mennyire fontosak az egyes közügyek számukra, majd az állam számára. Az egyéni fontosság és az állam számára való fontosság közti abszolút számú eltérések összeadásával egy az egyéni és az állam értékrendjének eltérését mutató változót hoztunk létre. A teljes minta átlaga 32,72 ($SD = 14,22$, $min = 00$, $max = 75$).

2.2. A **rendszer észlelt instabilitásának vizsgálata során** három itemet használtunk, amelyekkel való egyetértést egy 5 fokú Likert-skálán jelezték a kitöltők: (1) „*Úgy gondolom, hogy összességében a jelenlegi társadalmi rendszer az elérhető legjobb.*” (fordított item); (2) „*A jelenlegi társadalmi rendszer megváltoztatása mindenképpen szükséges.*” (3) „*Úgy gondolom, hogy a jelenlegi társadalmi rendszert képesek vagyunk megváltoztatni.*” A három item Cronbach alpha értéke: ,715. ($KMO=0,571$, $df=3$, $p=,000$), átlagos értéke a mintán 2,918 ($SD = 1,44$).

Mivel a rendszer észlelt igazságossága és észlelt stabilitása között nagyon erős szignifikáns kapcsolat áll fenn ($R_{bo}^{Tstabil-I.procedurális}(243) = ,591^{**}$, $p = ,000$; $R_{bo}^{Tstabil-I.distributív}(243) = ,601^{**}$, $p = ,000$) ezért Tajfel kognitív alternatívákról szóló koncepciója (1978, 1981) alapján klaszter elemzést futtattunk. A **kognitív alternatívák** két klaszterét kaptunk, melyek minősítése jó. Az első klaszterbe 150 ember tartozik a mintánkból, szignifikánsan instabilabbnak ($t(241)=-18,645$, $p=,000$) és igazságtalanabbnak ($t^{distributív}(241)=13,947$, $p=,000$; $t^{procedurális}(241) = -18,051$, $p = ,000$) észlelik a rendszert, mint a másik klaszterbe tartozó 93 kitöltő.

6.2.2.3. Kollektív cselekvés

3.1. Az **általános aktivitást** a következő kérdéssel mértük: „*Részt szokott venni a közösségét (pl. társadalmi csoport, helyi vagy országos lakosságot, stb.) érintő megmozdulásokban, akciókban?*” A válaszadók a hat lehetséges válasz közül egyet választottak ki. (1: Igen; 2: Igen, egyre gyakrabban; 3: Igen, de egyre ritkábban; 4: Nem, de gondolkodom rajta; 5: Nem, és nem is érdekelnek az ilyen megmozdulások; 6: Nem) Ezeket a válaszokat 3 kategóriába kódoltuk: **aktív** (1,2) (28,1%), **bizonytalan** (3,4) (28,1%) és **passzív** (5,6) (29,2%).

3.2. A kollektív cselekvést mérő változóként alkalmaztuk az **aktivitás tereit**, amelyben 9 megnevezett cselekvési tér között jelölhették be a kitöltők, hogy melyek munkájában vesznek részt. Az aktivitási

---

² A megnevezett kiadási területek alapjául az alábbi honlapon megnevezett kategóriákat alkalmaztuk, illetve egészítettük ki: <https://www.amipenzunk.hu/#/~/~koltsegvetesi-kiadasok> (Utolsó letöltés: 2022.08.01.)

terek feltérképezése az alábbi kérdés mentén történt: „*Kérem, jelölje be azt a választ, amivel folytatná az alábbi mondatot: 'úgy érzem, aktív tagja vagyok...' (Több válasz is bejelölhető.)*” A megnevezett kategóriák az alábbiak voltak: Társadalmi célú tevékenységet végző csoportnak/közösségnek (29,2%), Környezetvédelmi célú tevékenységet végző csoportnak/közösségnek (9,7%), Lakóközösségemnek (24,3%), Civil szervezetnek (13,1%), Szakszervezetnek (2,2%), Vallási közösségnek (10,9%), Érdekvédelmi csoportnak (3,7%), Pártnak (1,9%), Nem veszek részt aktívan ilyen csoportok/közösségek életében/munkájában (34,1%), az „Egyéb” kategória jelölésével (4,1%), a kitöltőnek lehetősége volt újabb terület megnevezésére. Az aktivitási tereket összeadtuk, ezzel megkaptuk az **aktivitási terek** változóját, vagyis, hogy az egyén hány megnevezett cselekvési térben aktív. A minta 36,5%-a egy cselekvési térben sem aktív, 34,4%-a egyben, 16,2%-a kettőben, 10%-a háromban, 2,5%-a négyben és egy ember hat közösségben is aktív.

3.3. A kitöltők **konkrét cselekvési hajlandóságára** vonatkozó kérdés az alábbi formában került megfogalmazásra a kérdőívben: „*Az alábbi társadalmi fellépési formák közül melyekben venne részt? (Több válasz is bejelölhető)*” A lehetőségek listája: 1: Semmilyen társadalmi fellépési formában sem venne részt (2,35%) 2: Petíció aláírásában (26,17%), 3: Aláírásgyűjtés (22,32%), 4: Demonstráció (20,13%), 5: Sztrájk (11,91%). 6: Polgári engedetlenség (10,23%) és 7: Intézmények elfoglalása (3,69%). Ezeknek az adatoknak az alapján két változót hoztunk létre a **társadalmi fellépés** változóban összeadtuk, hogy hány aktivitási formát jelölt a kitöltő (min=0, max=6), átlagban 2,3 teret jelöltek ($SD = ,09$). **Radikális társadalmi fellépésként** azt kódoltuk, hogy Sztrájk, Polgári engedetlenség, Intézmények elfoglalása közül hányat választott. A minta 56,4%-a egy radikális cselekvést sem, 23,4%-a egy, 14%-a kettő, 5,3%-a három radikális cselekvési formát is megjelölt.

3.4. További változók: kollektív cselekvés mélyebb megismerése érdekében kitértünk a **részvétel (általános aktivitás) vagy passzivitás okára, a népszavazáson és az országgyűlési választásokon** való részvételi hajlandóságra, a **közügyek** népszavazáson való megvitatásának fontosságára és a kitöltők számára **legsürgetőbb társadalmi problémákra**. Ezeket a változókat a komplexebb elemzések során nem alkalmaztuk, célunk volt, hogy egy átfogóbb képet biztosítsanak a számunkra.

6.2.2.4. *A hatalom szociális reprezentációja: a politikai szereplőkről alkotott kép*

A politikai tér egyes szereplőiről alkotott képet más-más változókkal mértük fel.

4.1. Az **állam** reprezentációja a következő kérdéssel került vizsgálatra: „*Kérem, ruházza fel emberi tulajdonságokkal az alábbi fogalmakat! Annyi tulajdonságot írjon egy fogalom mellé, amennyi eszébe jut!*” – Az asszociációs változók eredményeit a későbbiekben ismertetem.

4.1.1. Az államról alkotott reprezentációt vizsgálja az a változó is, amit a disztributív igazságosság észleléséhez használtunk, amikor a saját értékrendbeli és az észlelt állami elosztás közti különbségekből változót hoztunk létre. A minta szerint az állam számára a legfontosabb területek a Kultúra és a sport, a Törvényhozás és végrehajtás, illetve a Rend és közbiztonság. A legkevésbé fontos az Egészségügy, a Betegek és fogyatékkal élők támogatása és az Oktatás. Az alkalmazott skálákon faktoranalízist végeztünk ($KMO = 0,891$, $df = 78$, $p = ,000$). A kultúra és sport itemet kivettük az elemzésből, mert külön faktorban telítődött. Így két faktort kaptunk: a **Jóléti államét** (oktatás, egészségügy, környezetvédelem, nyugdíjrendszer, munkanélküliek támogatása, családi pótlék, betegek, hátrányos helyzetűek, kisebbségek) ($a = ,928$) és a **Normatív államét** (rend és közbiztonság, gazdasági szerepvállalás, törvényhozás) ($a = ,684$) faktorát.

4.2. A **kormány** reprezentációja a következő kérdéssel került vizsgálatra: „*Kérem, rubázza fel emberi tulajdonságokkal az alábbi fogalmakat! Annyi tulajdonságot írjon egy fogalom mellé, amennyi eszébe jut!*“

4.3. A **civil szervezetek** reprezentációja a következő kérdéssel került vizsgálatra: „*Kérem, rubázza fel emberi tulajdonságokkal az alábbi fogalmakat! Annyi tulajdonságot írjon egy fogalom mellé, amennyi eszébe jut!*“

4.3.1. A Civil szervezetek vizsgálata során arra is kértük a kitöltőket, hogy soroljanak fel annyi civil szervezetet, amennyi eszükbe jut. Ezután összesítettük a felsorolt szervezetek számát, ami betekintést nyújtott a civil szektor ismeretébe. A kitöltők 23%-a ($N = 60$) 1-2 szervezetet, közel 28%-a 3-5 civil szervezetet ($N = 72$), és csak közel 12%-a ($N = 32$) több mint 5 civil szervezetet nevezett meg. Összesen 594 konkrét civil szervezetet neveztek meg a kitöltők, melyből 214 volt különböző. A legmagasabb frekvenciával megjelenő civil szervezet a TASZ, Vöröskereszt, Amnesty International Magyarország, Helsinki Bizottság, Emberség Erejével Alapítvány, Greenpeace, Máltai Szeretetszolgálat, NANE, Igazgyöngy Alapítvány, Transparency International és Bátor Tábor Alapítvány volt.

6.3. Eredmények

Eredményeink szerint a társadalmi rendszert annak elosztó funkcióján keresztül a minta inkább igazságtalannak észleli, ami részben alátámasztja többek között Hunyady (2009), Van der Toorn, Berkics és Jost (2010), Cichocka és Jost (2014), Kelemen és munkatársai (2014) eredményeit, mely a rendszer igazolásának poszt szocialista kontextusban megfigyelhető hiányára mutat rá.

Az **általános aktivitás**, vagyis az, hogy a kitöltő részt szokott-e venni társadalmi célú megmozdulásokban a procedurális igazságosság változójával nem állt összefüggésben és a disztributív igazságosság változójának az esetében is csak tendencia szintű volt a kapcsolat. Ezzel szemben szignifikánsan összefüggött a rendszer észlelt instabilitásával. Azok, akik aktívak instabilabbnak tartják a rendszert, mint a bizonytalan vagy inaktív kitöltők. A konkrét **társadalmi fellépések** esetében,

vagyis, hogy a kitöltő hány a kérdőívben felsorolt aktivitási formában venne részt a számára fontos ügy érdekében, illetve hány **radikálisabb megmozdulásban**, azonban mind az instabilitás változójával, mind az igazságosság két változójával, összefüggésben állt. Minél instabilabbnak észleli a társadalmi rendszert a kitöltő, illetve minél nagyobb az egyéni értékrendje és az észlelt állami értékrend közötti eltérés és minél kevésbé tartja igazságosnak az állami elosztó rendszer működését, annál több fellépési formában venne részt (1. táblázat).

		Kommunikációs és szociális háló		Társadalmi rendszer szociális reprezentációja			
		Szociális háló	Kommunikációs háló	Proc. igazságosság	Disztrib. igazságosság	Stabilitás	Kognitív alternatívák
Kollektív cselekvés	Általános aktivitás	$\chi^2=37,418$, p=.000	$\chi^2=23,172$; p=.001	n.s.	F=3,123, p=.050	F=5,540, p=.004	$\chi^2=8,152$; p=.017
	Társadalmi fellépés	F=2,506, p=.043	F=2,926, p=.035	-.365**, (p=.000)	335**, p=.000	-.444**, p=.000	t=6,729, p=.000
	Radikális fellépés	F=2,867, p=.024	F=3,179, p=.025	-.360**, (p=.000)	-.333**, p=.000	-.456**, p=.000	t=6,187, p=.000
	Aktivitási terek	F=3,129, p=.016	F=4,071, p=.008	n.s.	n.s.	n.s.	n.s.

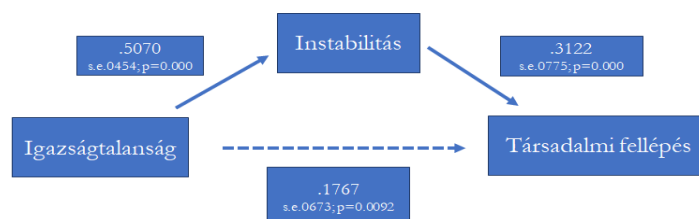
1. táblázat – A kognitív alternatívákat és az aktivitást mérő változók vizsgálati eredményei

Ahhoz, hogy teszteljük, mennyire képes bejósolni a kognitív alternatívákban való gondolkodás (disztributív, procedurális igazságtalanság és rendszer instabilitásának észlelése) a kollektív cselekvésben való részvételt, regresszió elemzést végeztünk. A disztributív igazságosság és a rendszer stabilitásának észlelésének regressziós elemzése a multikolinearitás problémájába ütközött. A stabilitás ($\beta = -.400$, $p = < .000$) és a procedurális igazságosság észlelése ($\beta = -.289$, $p = < .000$) együtt bejósolják a **társadalmi fellépést** ($R^2 = .183$, $F(1, 241) = 26,906$, $p = .000$). A disztributív igazságosság észlelésével önmagában lineáris regressziót futtatva, azt az eredményt kaptuk, hogy az is bejósolja a társadalmi fellépést ($R^2 = .101$, $F(1, 241) = 27,225$, $p = .000$). A társadalmi fellépés radikalitását mérő változó esetében hasonló eredményeket kaptunk. A stabilitás ($\beta = -.316$, $p = .000$) és a procedurális igazságosság észlelése ($\beta = -.178$, $p = .013$) együtt bejósolják a **társadalmi fellépés radikalitását** ($R^2 = .444$, $F(1, 241) = 29,411$, $p = .000$), ahogy a disztributív igazságosság ($\beta = .316$, $p = .000$) is önmagában ($R^2 = .100$, $F(1, 241) = 26,703$, $p = .000$). Ezek az eredmények alátámasztják Tajfel állítását, miszerint a társadalmi rendszer instabil és jogtalan észlelése egymással kölcsönösen együtt jár és kognitív alternatívákat eredményez, amelyek mentén az emberek a társadalmi rendszer megváltoztatására fognak törekedni kollektív cselekvések útján (szociális versengés).

Ahhoz, hogy teszteljük a társadalmi igazságtalanság észlelése önmagában és a társadalmi instabilitás észlelésén keresztül mennyire jósolja be a társadalmi fellépést, mediációs modellt futtatunk (Hayes, 2022). Azt az eredményt kaptuk, hogy a rendszer jogtalanágának észlelése bejósolja a társadalmi fellépést, amit a társadalmi instabilitás észlelése még erőteljesebbé tesz. Míg a társadalom észlelt igazságosságának direkt hatása a társadalmi fellépésre szignifikáns, de nem túl erős ($\beta = .1767$; $s.e. = .0673$; $p = .0092$), a társadalom észlelt instabilitásán keresztül indirekt hatása sokkal erősebb ($\beta = .3122$;

s.e. = ,0775; *p* = ,000). Amíg az igazságtalanság változójának teljes hatása $\beta = -,3350$; direkt hatása $\beta = ,1767$, a társadalmi instabilitáson keresztüli hatása $\beta = ,1583$ ($R = ,4280$; $R\text{-}sq = ,1832$; $mse = 1,9930$; $F(2, 240) = 26,9059$, $p = ,000$).

E modell szerint a társadalmi igazságtalanság észlelése a társadalmi instabilitás észlelésével közösen eredményez társadalmi fellépést – így részben rámutatva van Zomeren és Iyer (2009), van Zomeren, Postmes és Spears (2008), illetve Agostini és van Zomeren (2021) munkáira, melyek mind az igazságtalanság, mind az ágencia szerepét hangsúlyozzák (2. ábra).

2. ábra – Mediációs modell: procedurális igazságtalanság - instabilitása - társadalmi fellépés

Szociális háló esetében azt láthatjuk, hogy azok az emberek, akik elégedettek a jelen *társadalmi berendezkedéssel* kevésbé keresik mások társaságát értékek mentén, azokat nem feltétlenül akarják megvitatni. Ezt a gondolatot támasztja alá az az eredmény is, hogy a szociális háló kiterjedtsége összefüggött a társadalmi rendszer instabilliként/megváltoztathatóként való észlelésével ($F(4) = 4,112$, $p = ,003$), és az állam elosztórendszerével való elégedetlenséggel, a disztributív igazságtalanság érzetével ($F(4) = 3,005$, $p = ,019$). Hasonló összefüggést mutatott a kognitív alternatívákban való gondolkodás sarkosított megközelítése (két klasztere), azok, akik rendelkeznek kognitív alternatívákkal a jelenleg fennálló társadalmi rendszerrel kapcsolatban több hozzájuk hasonló értékrenddel rendelkező embert ismernek ($\chi^2(4, N=243) = 9,414$, $p = ,052$).

Ugyanez az összefüggés a *kollektív cselekvésben* való részvételnél is megjelenik, az értékközösség kiterjedtsége minden cselekvést mérő változókkal szignifikáns kapcsolatot mutatott (1. táblázat). Az értékközösség relevanciája mind a társadalomról való elképzelések, mind a társadalmi cselekvés mögött megjelenik, ahogyan arra többek között Passy (2003), Dixon és Roscigno (2003), Bliuc és munkatársai (2007), illetve Almeida (2019) is rámutattak. Azoknak az embereknek több mint a fele, akik részt szoktak venni társadalmi célú megmozdulásokban 10-nél több hasonló értékrendű embert ismer környezetében, ez a bizonytalan és az inaktív embereknél 20% alatt van. Az aktivitási terek szempontjából a társadalmi célú tevékenységet végző, valamint a civil szervezetekben és a környezetvédelmi csoportokban aktívak szélesebb szociális hálóról számoltak be, valamint több és radikálisabb fellépési formára nyitottak (1. táblázat).

A **kommunikációs tér** nyitottsága is hasonló eredményeket mutatott a *kollektív cselekvést* mérő változókkal: aktivitási terek esetében, így a társadalmi célú tevékenységet végzőknél és a civil

szervezetekben résztvevőknél. Valamint azok, akik bárkivel beszélgetnek közügyekről több cselekvési térben aktívak, több fellépésben és radikális fellépésben vennének részt, mint a szűkebb kommunikációs térrel rendelkezők. Az eredmények szerint tehát, mint ahogyan azt feltételeztük, a szociális és kommunikációs háló nyitottsága összefügg az aktivitással. Legyen szó az általános társadalmi aktivitásról, az elképzelhető fellépések számáról, azok radikalitásáról vagy egyes szervezetekben/csoportokban való részvételről (1. táblázat. Ezzel szemben a kommunikációs háló melyben az egyén közügyekről másokkal konfrontálódik a *kognitív alternatívákkal* nem függött össze, tehát már maga az aktus, egyfajta cselekvés lehet, ugyanakkor fontos szerepet tölthet be, az is, hogy kik azok a mások, akikkel létrejön a diskurzus.

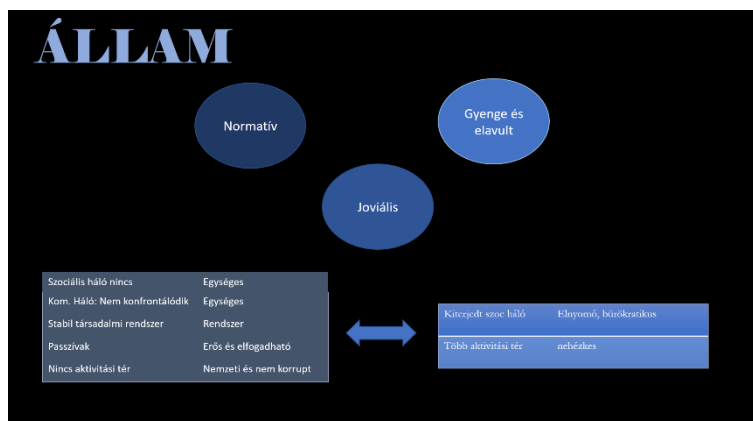
A **politikai orientáció** tekintetében a bal-jobb skála és a liberális-konzervatív skála összefüggött a *társadalmi rendszer* változóival és a *kollektív cselekvésben* való részvétellel (minél inkább jobboldali és konzervatív a kitöltő, annál inkább tartja igazságosnak a rendszert, illetve annál kevesebb fellépésben és radikális fellépésben venne részt, valamint az általános aktivitás esetében az aktívak szignifikánsan inkább baloldaliak és liberálisak, mint a passzívak) (Jost & Kende, 2020). A hatalmon lévő ideológiákkal és párttal való azonosulás negatívan függött össze a rendszer igazságtalan és instabil megítélésével, illetve a kollektív cselekvésekben való részvétellel és fordítva, azok, akiknek politikai ideológiai mezeje nem domináns a jelenlegi magyar közéleti helyzetben erőteljesebben megkérdőjelezi a rendszer igazságosságát (Kelemen et al., 2014; Szabó & Lönnqvist, 2021) és stabilitását (a Fidesz szavazói minden más párt szavazóinál és azoknál, akik nem jelöltek meg konkrét pártot stabilabbnak tartják a társadalmi rendszert, illetve a DK szavazói táborát leszámítva igazságosabbnak is). Az aktivitás tekintetében is hasonló eredmény látható, akiknek politikai ideológiai mezeje nem domináns (pl. Együtt PM, MKKP, Momentum szavazók) tartják magukat a legnagyobb arányban aktívnak.

Ellentétben feltételezésünkkel nem találtunk nagy különbséget a hatalmi aktorok tartalmi dimenzióiban sem a kognitív alternatívák, sem a cselekvési síkok mentén. Egyfajta tartalmi feszülés ugyanakkor utolérhető volt.

Az **állam** szociális reprezentációját vizsgálva az állam szabad asszociációjával mért szociális reprezentációjának az esetében első ránézésre egy pozitív kép jelenik meg, egyfajta paternalisztikus figura. A legnagyobb frekvenciával használt szavak az: *erős, jó, szabályozó, szigorú, gondoskodó, szükséges és stabil* voltak. Ugyanakkor, a gondolati térképen látható, hogy a fogalom ennél ambivalensebb, megjelenik benne a *gyengeség* és *lassúság* is, így végül a Reinert módszert alkalmazva a program 3 klasztert különített el egymástól: a normatív, a joviális és az idejétmúlt állam reprezentációit kaptuk meg. Míg az első kettő a normatív és jóléti állam reprezentációját különbözteti meg, hasonlóan az állami kiadásokra vonatkozó normatív és jóléti állami faktorokat tükrözve, addig a harmadik az állami

struktúra nehézkességére és gyengeségeire utalt. Asszociációk szintjén a passzívak szókészlete volt egyedül bizonyos mértékig sajátos: szignifikánsan többször használják az *erős* (3,4976) és *elfogadható* (3,1636) jelzőket az államra.

A **jóléti és normatív állam** fentebb bemutatott változóinak az esetében mind a procedurális ($Rbo^{jóléti}(241)=661^{**}$, $p=,000$; $Rbo^{normatív}(241)=,225^{**}$, $p=,000$), mind a disztributív igazságosságot mérő skálánál ($Rbo^{jóléti}(241)=-,766^{**}$, $p=,000$; $Rbo^{normatív}(241)=-,355^{**}$, $p=,000$) erős szignifikáns összefüggést találtunk. A stabilitás esetében a jóléti államnál látható összefüggés ($Rbo(241) = ,634^{**}$, $p =,000$). Minél inkább igazságosnak észleli a kitöltő az állami elosztórendszert, és minél inkább hasonló az értékrendje azzal kapcsolatban, annál inkább észleli az államot jólétinek és normatívnak is egyaránt. Az általánosságban vett aktivitás esetében ($F(2) = 8,496$, $p = ,000$) a passzívak találták a leginkább jólétinek az állam funkcióit, a bizonytalanok kevésbé, végül az aktívak szignifikánsan a legkevésbé. Minél több fellépési formában ($Rbo(241) = -,466^{**}$, $p = ,000$), és minél inkább radikális megmozdulásokban ($Rbo(241) = -,465^{**}$, $p = ,000$) venne részt a kitöltő, annál kevésbé tartja az államot jólétinek. Összességében tehát, a vizsgálat alapján úgy tűnik, hogy az állam reprezentációja leginkább jóléti funkciójának megítélése mentén változik, az államról nem fedezhető fel sajátos szótár. A kollektív cselekvést mérő változók mentén pedig inkább a nemzeti egységesség megteremtését szolgáló államkép feszült a hatalmi berendezkedés „nehézkességével” (3. ábra).

3. ábra – Az állam szociális reprezentációjának jelentései

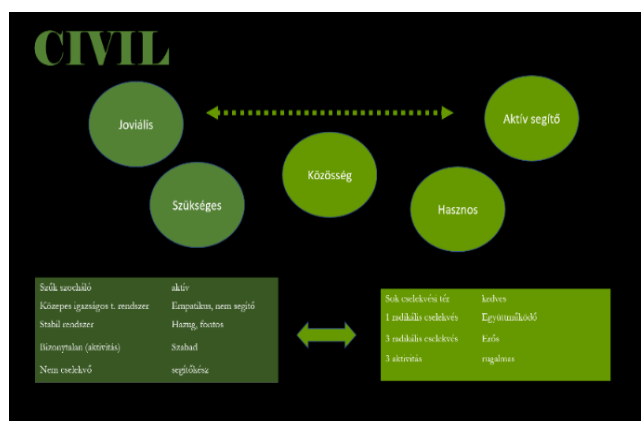
A **kormány** esetében a legmagasabb frekvenciaértékkel megjelenő asszociációk voltak a *korrupt*, *vezető*, *hazug* és a *hatalom*, emellett a legtöbbször említett jelzők között megjelent az *önző*, *rossz*, *jó*, *egoista*, *tudatos* és *gonosz* is. A kormány jelentésdimenziója szintén hármas tagoltságot mutatott (4. ábra). Az önző hatalom egy távolított, neutrálisabb hatalmi pozíciót közvetített, szemben a személyesebb visszaélő hatalommal, a harmadik tartalmi egység a vezető szerepét emelte ki. Ezutóbbi volt a leginkább pozitív tartalmakkal telített dimenzió. Fontos, hogy a klaszter elemzés nemcsak minősítésében különbözteti meg a kormány mögöttes tartalmi dimenzióit, hanem azok alanyában is, egy interaktív kormány, egy visszaélő hatalom és egy tudatos vezető tartalmi dimenziói jelentek meg. A független változók mentén

talán itt volt a legnagyobb azonosítható tartalmi különbség. A kognitív alternatívákban gondolkodók és a cselekvők inkább a kormány személyes negatív dimenziójában gondolkodtak, míg azok, akiknek nincs kognitív alternatívája és passzívak a vezető személyét emelték ki.

4. ábra – A kormány szociális reprezentációjának jelentései

A **civil szervezetek** esetében a legnagyobb frekvenciával alkalmazott szavak *a jó, segítő, segítőképes, hasznos* és *aktív* voltak. Negatív jelzők, így a *gyenge, önelégült, rossz, kétszínű* és *hazug* jelentősen alacsonyabb frekvenciával jelentek meg. A szociális reprezentációjának esetében öt tartalmi dimenzió volt utolérhető (5. ábra). Itt jelent meg leginkább tartalmi feszülés, így a joviális segítség és az empowerment fogalmát magában hordozó civilek között. A szükséges és hasznos tartalmi egységek valószínűleg ugyanazt a tartalmi feszülést tükrözik, míg a szükséges egyfajta kötelezettségre utal, addig a hasznos, a civil munka társadalmi tőkéhez való hozzájárulására. Végül, ötödik tartalmi dimenzióként a közösség ereje, annak függetlensége és szabadsága szerveződött külön jelentésdimenzióvá. Ha minimálisan is, de mért változóink tükrözik a civil szektor fentebb leírt kettősségét.

5. ábra – A civil szervezetek szociális reprezentációjának jelentései

6.4. Az első kutatás összefoglalása

Az eredmények alapján az igazságtalanság észlelése szükséges, de nem elégséges feltétele annak, hogy a kitöltők úgy érezzék, cselekedniük kell. A társadalmi rendszer instabilitása és így a kompetencia érzése, hogy a rendszer megváltoztatható váltja ki az emberekben a kollektív cselekvési részvételt. Ez

az eredmény alátámasztja az észlelt hatékonyság cselekvésben betöltött jelentős szerepét hangsúlyozó megközelítéseket (van Zomeren et al., 2008; Van Zomeren & Iyer, 2009; Caprara & Vecchione, 2013; Drury, Evripidou & Van Zomeren, 2015; Agostini & van Zomeren, 2021). Ugyanakkor, ahogyan arra Tajfel (1978, 1981) is rávilágít, a rendszer észlelt igazságtalansága és instabilitása/megváltoztathatósága nagyon erősen összefügg. Emellett a kommunikáció másokkal politikai témákról, a konfrontálódás is már egy cselekvési aktusnak számít. Ebben a folyamatban értékközösségek alakulnak ki, amelyek létrejötte segíti ezt a folyamatot, így a kognitív alternatívák kikristályosodását, ahogy a lehetséges cselekvési síkokat is. E folyamat a társadalmi tér magasabb pozícióban lévő hatalmi aktorainak reprezentációja (állam, kormány) a pozitív vagy negatív értékelésében érhető utol, míg az államnál a jóléti funkció, a kormánynál a vezető látja el a hatalom pozitívan értékelt funkcióját, addig az alulról jövő kezdeményezéseknél a tartalmi feszülés mélyebb, a jelenlegi társadalmi rendet fenntartó szükséges segítségnyújtás és a hasznos felhatalmazó (empowerment) és közösséget eredményező aktivitás közt érhető utol.

Míg kutatásunkban az identifikációt a jelen politikai szféra kínálta független változók mentén kezeltük, nem vizsgáltuk azokat az azonosulási tereket, amelyek mentén az egyén explicit érdekközösséget vállal, illetve a kognitív alternatíva operacionalizálását is fontosnak tartottuk újragondolni, ahogy a cselekvés mögött álló motivációkat is. A következő kutatásban ezeket a limitációkat figyelembe véve operacionalizáltuk a társadalmi lét, a társadalomról való gondolkodás és a társadalmi cselekvés módszertani konceptualizálását.

7. Második kutatás - Azonosulás, a társadalom észlelése és kollektív cselekvés

7.1. Kutatási kérdés

A második kutatás célja az volt, hogy az első vizsgálatban alkalmazott változókat átdolgozva, a cselekvési hajlandóság mélyebb összefüggéseinek feltérképezését tegye lehetővé. Ennek érdekében az alábbiakban felsorolt főbb módosításokat végeztük: (1) A kognitív alternatívák vizsgálata során a rendszer észlelt stabilitása és igazságossága mellett megjelent az ágencia, a jogtalanság és a megőrzés szerepe is. (2) Nemcsak a társadalomról és hatalomról való gondolkodást, de a közösséggel való azonosulást és a közösség minőségét is feltérképeztük. (3) Az asszociáció során a konkrét hatalmi aktorokat egy átfogóbb hatalom reprezentáció váltotta fel és az ahhoz kapcsolódó érzelmi viszonyulás, (4) illetve a cselekvés esetében a már alkalmazott változók mellett megjelent a hatalom mentén megfogalmazott aktivitás is. (5) A második kutatásban szerepet kapott a szociális identitás vizsgálata az egyre bővülő azonosulási terek alkalmazásával. (6) A módszertan esetében nagyobb hangsúlyt kaptak a nyitott kérdések, amelyeken keresztül feltérképezhetővé vált a kitöltők társadalom, hatalom, érték és közösség definíciója, illetve azok a célok, amelyek elérése érdekében a kitöltők fellépnének. Ezeket a módosításokat követően – a kutatói célkitűzéseknél már megnevezett

szakirodalmi háttér alapján alkotott feltételezéseim mentén – a második kutatásban alkalmazott változók esetében az alábbi kérdések fogalmazódtak meg:

1. Van-e összefüggés a szociális identitás, a kognitív alternatívák, illetve a kollektív cselekvést mérő változók között?
2. Amennyiben van összefüggés a szociális identitás és a cselekvés között, megfigyelhető-e a második kutatásban is a kognitív alternatívák mediációs szerepe?
3. A szociális identitás és a kognitív alternatívák alapján megfigyelhető-e különbség a kitöltők szociális hálójában és kommunikációs tereiben?
4. Hogyan és milyen célokért cselekednének a kitöltők?
5. Megfigyelhető-e összefüggés a hatalom ingerszó hatására kiváltott érzelmi válaszok és a kollektív cselekvés között?

7.2. Kutatási módszer

7.2.1. Minta

2019. március közepétől április közepéig 636 fő (508 nő, 128 férfi, átlagéletkoruk 33,34 év) ($SD^{kor} = 14,173$, min=18, max=90) töltötte ki a kérdőívünket. Online kényelmi minta volt, amelynek elérését műhelymunkájukat készítő pszichológia BA tanulóikat folytató nappali és levelező képzésre járó hallgatók segítették. Iskolai végzettség szerint a minta legnagyobb része (37,9%) középiskolát végzett, vagy BA-t/főiskolát (29,9%) és MA-t/egyetemet (21,7%). Őket követték az általános iskolai végzettséggel rendelkezők (6,8%) és a szakiskolát végzettek (2,7%). Ugyanakkor az általános iskolai végzettséggel rendelkezők a legfiatalabb alminta. Lakóhely szerint a legtöbb kitöltő a fővárosban (33,5%), vagy városokban (27,8%) vagy megyeszékhelyen (22,3%) lakik. A mintának csak 13,8%-a él falvakban és 2,5%-a külföldön.

7.2.2. Alkalmazott módszerek és leíró eredményeik

7.2.2.1. Kognitív alternatívák: a társadalmi rendszer jogtalanságának és instabilitásának észlelése

1.1 A második kutatásban a társadalmi rendszer instabilitásának észleléséhez felhasználtuk az első kutatásban is alkalmazott itemeket, illetve további 6 itemmel egészítettük ki a jogtalanság, a rendszer fenntartása és az ágencia mérésére. A disztributív és procedurális igazságosság észlelése közti különbséget e vizsgálatban nem alkalmaztuk.

Összesen 9 item mentén vizsgáltuk a kitöltők egyetértésének mértékét: (1) igazságosság; (2) jogtalanság; (3) egyéni ágencia; (4) a rendszertől való függés; (5) elérhető legjobb; (6) stabilitás; (7) szükséges változás; (8) a rendszer megőrzése; (9) instabilitás. A skálán faktoranalízist végeztünk, amely három faktort eredményezett ($KMO = 0,737$; $df=36$, $p=,000$), a variancia 66%-át magyarázva.

a) **Igazságos és fenntartandó rendszer** faktora, ebben telítődtek azok az itemek, melyek a rendszer igazságosságát (1), illetve a rendszer fenntartásának (elérhető legjobb) (5), megőrzésének fontosságát (8) mérik.

b) **Instabil és megváltoztatható rendszer** faktora, melyben az instabilitást (9) és az egyéni ágenciát (3) mérő itemek telítődtek.

c) **Jogtalan és stabil rendszer** faktorában telítődtek a rendszertől való egyéni függésnek (4), a jogtalanságnak (2), illetve a rendszer stabilitásának (6), mégis a változás szükségességének (7) itemei. A változók közötti összefüggéseknél a három skálán elért faktorpontok a későbbiekben a **kognitív alternatíva** változóként kerül bemutatásra.

1.2. A kognitív alternatívák skála után a kitöltőktől megkérdeztük, hogy a skálák értékelésekor ők mit értettek társadalom alatt, így megkaptuk a **társadalom definíciójukat**. A válaszok alapján három kategória rajzolódott ki: (1) Magyarország (73,5%), (2) Európa, illetve Nyugat (12,1%), (3) világ (14,3%). A kognitív alternatívák skálában eltérő pontokat kaptunk ezen válaszok mentén két faktornál is: az igazságos és stabil rendszer reprezentáció ($F(2) = 5,345, p = ,005$), illetve a megváltoztatható és instabil rendszer skálájánál ($F(2) = 4,089, p = ,017$) volt szignifikáns különbség. Azok a kitöltők, akik a társadalom értékelésekor Európára és Nyugatra gondoltak szignifikánsan inkább *igazságosnak és fenntartandónak* tartják a társadalmi rendszert, mint azok, akik Magyarországra. A rendszer észlelt megváltoztathatósága esetében azok, akik Magyarországra gondoltak szignifikánsan kevésbé tartják *megváltoztathatónak* a rendszert, mint azok, akik a világra asszociáltak.

7.2.2.2. Szociális identitás

2.1. A szociális identitást az Identification With All Humanity (IWAH) kérdőívvel operacionalizáltuk (McFarland, Webb & Brown, 2012). A kérdéssor célja feltárni az egyén azonosulásának mértékét három csoport esetében: közösség, saját nemzet és emberiség. Az eredeti 5-fokú Likert-skálát használtuk 6 item alkalmazása során, amelyek a szociális identitást az: (1) azonosulással, (2) hűséggel, (3) észlelt közelséggel, (4) felelősségérzettel, (5) hatékonysággal (hatásgyakorlással) és (6) a „Mi” szó alkalmazási gyakoriságával térképezik fel. Az azonosulás mértékét az alábbi, eredetileg is alkalmazott csoportok mentén vizsgáltuk: (a) *Közösségem*, (b) *Magyarok*, (c) *A világ polgárai*. Az azonosulási „tereket” két további válaszlehetőséggel bővítettük: (d) *Európaiak* és (e) *Azonos értékekkel rendelkező emberek*. Az előbbi kiegészítést a kérdőív európai adaptációja miatt tartottuk fontosnak, míg az utóbbit a véleményalapú csoporttagság elmélete alapján emeltük be kutatásunkba (Bliuc et al., 2007). A kérdőívben meghatározott tartalmi egységekre átlagpontszámot számoltunk. A skálák Cronbach's Alpha értéke 0,733 ($\alpha = ,733$). A statisztikai számítások során az alkalmazott 5 csoport esetében csoportokra bontott átlagos azonosulást számítottunk, amelyre a továbbiakban a **szociális identitás** változójaként hivatkozok. A kitöltők leginkább az értékeik mentén azonosulnak, majd a saját

közösségükkel, ezt követi a nemzeti azonosulás, az európaiakkal történő azonosulás, végül az emberiséggel azonosulnak a legkevésbé.

7.2.2.3. Közösségek

3.1. Egy nyitott kérdésben arra is rákérdeztünk, hogy milyen értékek mentén határozzák meg a fent említett közösségeket. Az **értékközösségek értékeinek** definiálásában válaszaikat 11 kategória mentén kódoltuk, amelyek bottom up módon kerültek kialakításra az alábbi formában: *becsület, tisztesség, lojalitás* (16,67%); *kulturális vagy tudásbeli elitizmus* (11,32%); *család, barátok, önérdek, munka* (egyéni érdekek kerültek egy csoportba) (9,75%); *kereszténység és vallás* (7,39%); *tolerancia*, (7,55%) illetve hozzávetőleg azonos számban megjelentek az *emberi jogok*; amit a *szolidaritás* (5,19%) követett a *környezettudatosság*hoz hasonlóan, majd a *szabadság* (autonómia) (4,40%) és az *egy nemzetbe való tartozás* (3,46%); a nem kódolható válaszok aránya 21,54% volt.

3.2. A kutatásban megjelent a kitöltő **közösségével való viszonya és azon belül aktivitása** is, például az alábbi kérdéseken keresztül: „Mennyire érzi közössége aktív tagjának magát?” „Mennyire érzi tágabb környezetben saját közösségét aktívnek?” „Mennyire érzi azt, hogy közössége és saját érdekei megegyeznek?” A 8 item mentén faktoranalízist futtatunk. Az itemek egy faktorban telítődtek, ami a variancia 55,09%-át magyarázza (KMO=,87; df=28, p=,000).

3.3. Ahogy korábban a társadalomnál, itt is megkérdeztük a kitöltőket, hogy mi az a közösség, amire gondoltak, így kerülve közelebb a **közösség definíciójukhoz**. A válaszokat bottom up módon kódoltuk, az alábbi formában: *mikroközösség* (pl. család, barátok) (71,9%); *szélesebb közösségek* (pl. lakóhely, város) (17,6%); *nemzet* (4,6%); *hasonlóság mentén* (1,7%); *egész világ* (0,9%); *nem nevezett meg közösséget* (3,1%).

3.4. A **szociális háló** kiterjedtségének változóján nem módosítottunk az első kutatáshoz képest, az egyén számára értékközösséget jelentők száma alapján vizsgáltuk, kategorikus változóként: nincsen az életükben ilyen személy (8%), 1-3 személy (23%), 4-6 személy (34%), 7-10 személy (14,6%), 10-nél is több személy (27,3%).

7.2.2.4 Kommunikációs síkok

4.1. A **kommunikációs háló** kiterjedtségének vizsgálatára használt változó a korábbiakban már alkalmazott volt, a kérdés minimális kiterjesztésével, ami az aktuálpolitikai témákat is magában foglalta: „Általában kikkel szokott beszélgetni aktuálpolitikai és a közügyeket érintő kérdésekről? (Több válasz is bejelölhető.)” Az alábbi válaszlehetőségeket jelölhették be a kitöltők: 1: Senkivel (11,1%), 2: Kizárólag a legközelebbi ismerőseimmel, barátaimmal (48%), 3: Távolsági ismerőseimmel, kollégáimmal is (16,5%), 4: Bárkivel, ha szóba kerül (24,2%).

4.2. Kérdőívünkben a szociális reprezentációkat potenciálisan befolyásoló változókat kibővítettük az **információforrások** változójával. Azt kérdeztük a kitöltőktől, hogy: „*Honnan szokott tájékozódni az aktuális közügyeket érintő kérdésekről?*” Az alábbi válaszlehetőségeket adtuk: 1: Barátoktól, 2: Kollégáktól, 3: Távolabbi ismerősöktől, 4: Internetes hírportálokról, 5: Nyomtatott sajtóból, 6: Facebookról, 7: Televízióból, 8: Rádióból és 9: Egyéb. Az információforrásokra vonatkozó változó esetében összesítettük, hogy a kitöltő hány forrást jelölt meg, illetve nevezett meg az egyéb kategória keretében. A válaszolók átlagosan 3,16 ($SD = 1,616$) forrást neveztek meg (min=0, max=8).

7.2.2.5 A hatalom szociális reprezentációja

5.1. A második kutatás az elsőhöz hasonlóan vizsgálja a politikai és gazdasági szereplőket, ugyanakkor egy általánosabb hatalom reprezentációt is feltérképez. A kérdőívben a hatalmat mérő változó a politikai és szociális szerepet betöltő aktorokba vetett **bizalomra** (Kahan, 2002; Kim, 2014; Kirchler et al., 2014) fókuszált (1: Kormány, 2: Megyei önkormányzat, 3: Helyi önkormányzat, 4: Oktatási rendszer, 5: Egészségügyi rendszer, 6: Rendfenntartás és 7: Civil szervezetek) 7-fokú Likert-skálák alkalmazásával. Az átlagok alapján az látható, hogy a kitöltők leginkább a civil szervezetekben bíznak, míg a legkevésbé a kormányban. Mivel az egyes aktorokhoz tartozó itemek a civil szervezeteken kívül egy faktorban telítődtek ($KMO = ,824$; $df=20$, $p = ,000$), így ennek az aktornak (itemnek) a kivételével a megnevezett politikai és társadalmi szereplőkbe vetett bizalom átlag értékét alkalmaztuk a statisztikai vizsgálatok során. A továbbiakban ez a változó **az intézményekbe vetett bizalomként** fog megjelenni. A civil szervezetek esetében tapasztalt eltérést külön fogjuk kezelni a **civil szervezetekbe vetett bizalom** változójaként. A bizalom mellett egy 7-fokú Likert-skálával röviden megvizsgáltuk a kitöltők **hatalomtól való függésének** mértékét is, mely átlagosan 4,145 ($SD = 1,61$).

5.2. **A hatalomhoz kapcsolódó potenciális cselekvési alternatívákat**, a bizalomhoz hasonlóan 7-fokú Likert-skálákon mértük. Ennek a változónak az esetében nem konkretizáltuk a hatalom formáját. A mérőeszközként használt változó különböző feltételezett cselekvési formákat sorolt fel a hatalommal kapcsolatban az alábbi kérdés megfogalmazásával: „*Mit csinálna a környezetében jelenleg tapasztalható hatalommal?*” A válaszlehetőségek az alábbiak voltak: 1: Tisztelném, 2: Elismerném, 3: Harcolnék ellene, 4: Harcolnék érte, 5: Megszerezném, 6: Elosztanám, 7: Szembeszállnék vele. Az itemeken faktorelemzést futtattunk, két faktort kaptunk ($KMO = ,741$; $df=20$, $p = ,000$), amelyek a variancia 69,45%-át magyarázzák. A két faktor az alábbi: (1) **Hatalom mellett cselekvések** (Tisztelném, Elismerném és Harcolnék érte), (2) **Hatalomellenes cselekvések** (Szembeszállnék vele, Elosztanám, Megszerezném és Harcolnék ellene). A két változó között gyenge negatív irányú összefüggés van ($Rho(634) = -,166^{**}$, $p = ,000$). Az intézményekbe vetett bizalom erősen pozitívan korrelál a hatalom mellett megjelenő cselekvéssel ($Rho(634) = ,524^{**}$, $p = ,000$), kicsit gyengébben

negatívan korrelál a hatalom elleni cselekvésekkel ($Rho(634) = -,315^{**}, p = ,000$). A civilekbe vetett bizalom pozitívan korrelál a hatalom elleni cselekvésekkel ($Rho(634) = ,230, p = ,000$).

5.3. Megkérdeztük a kitöltőket, kire, mire gondoltak a hatalommal kapcsolatban. A válaszadók **hatalom definíciója** az alábbi volt: *kormány* (52,8%), *politika* (10,5%), *többdimenziós* hatalom (szervezeti és makroszintű hierarchikus viszonyok) (8,3%), *intézmények* (7,4%), *Fidesz* (6,9%), *munkahely* (3,6%), *iskola* (2,9%), *intim kapcsolatok* (például családtagok) (2,5%). Az intézményekbe vetett bizalommal összevetve szignifikáns különbséget találtunk ($F(8) = 2,497, p = ,012$). Azok, akik a Fideszt nevezték meg bíznak a legkevésbé az intézményekben.

7.2.2.6. Kollektív cselekvés

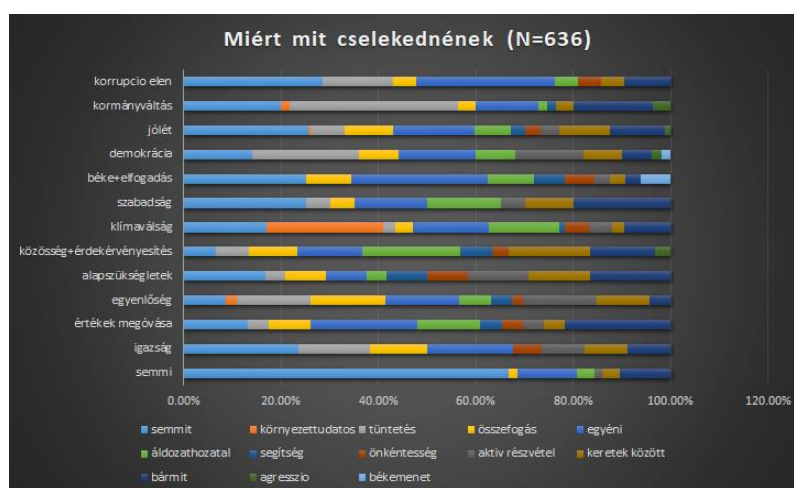
6.1. Az **általános aktivitást** mérő változót módosítottuk annak érdekében, hogy a kategóriákat ne mi hozzuk létre, hanem a kitöltő egy árnyaltabb képet nyújtó 7-fokú Likert-skálán maga válaszoljon arra, hogy „*Mennyire érzi a társadalom aktív tagjának magát?*” A válaszok alapján elmondható, hogy a kitöltők inkább aktívként definiálják magukat ($M = 4,020, SD = 1,4799$).

6.2. A **társadalmi fellépésre** vonatkozó változó esetében használt kérdésen is változtattunk, nem egy fikatív jövőbeni hajlandóságot és annak intenzitását mértük, hanem Kelly & Breinlinger (1996, 2012) alapján az eddigi tapasztalatokra helyeztük a hangsúlyt, így azokon keresztül vizsgáltuk a fellépés formáját. Ennek érdekében az alábbi kérdést alkalmaztuk: „*A felsorolt társadalmi fellépési formák közül melyekben vett már részt? (Több választ is jelölhet.)*” A válaszlehetőségek a korábbi kutatáshoz hasonlóan az alábbiak voltak: 1: Nem vettem még részt semmilyen társadalmi megmozdulásban, 2: Petíció aláírásában 3: Demonstrációban, 4: Sztrájkban, 5: Polgári engedetlenségben (nem engedélyezett demonstráción való részvétel, tiltott sztrájk, tiltott útlezárás), végül 6: Egyéb. Az első kutatáshoz hasonlóan most is összesítettük a kitöltők válaszait, ami kiadta a **társadalmi fellépés** változóját. A kitöltők 30,5%-a egy megnevezett fellépési formában vett részt, 29%-uk egyben sem, 24,8%-uk kettőben, 12,9%-uk háromban és 17 fő (2,7%) négyben. A két legradikálisabb fellépési formából létrehoztuk a **radikális társadalmi fellépés** változóját, amiben összesítettük, hogy a kitöltők részt vettek-e sztrájkban vagy polgári engedetlenségben, illetve mindkettőben. A változó esetében az látható, hogy a kitöltők 79%-a nem vett részt egyik radikális megmozdulási típusban sem, 17,4%-uk egyben és 3,5%-uk ($N=22$) mindkettőben.

6.3. A kollektív cselekvés harmadik alkalmazott változójaként az **aktivitási tereket** nevezem meg, amely a korábbi szerint mérte a cselekvést – kihagyva a lakóközösség válaszlehetőségét, aminek célja feltételezhetően mikroszintű változások elérése – így az alábbi csoportok, közösségek munkájában végzett aktivitás volt kiválasztható: 1: Társadalmi célú tevékenységet végző csoport/közösség (26,3%), 2: Környezetvédelmi célú tevékenységet végző csoport/közösség (21,5%), 3: Civil szervezet

(20,9%), 4: Szakszervezet (4,2%), 5: Vallási közösség (12,6%), 6: Érdekvédelmi csoport (6,8%), 7: Párt (3,1%), 8: Nem veszek részt aktívan ilyen csoportok/közösségek életében/munkájában (44,7%), 9: Egyéb (2%). A fent megnevezett aktivitási tereket összeadtuk, ezzel megkaptuk az **aktivitási terek** változóját, vagyis, hogy az egyén hány megnevezett cselekvési térben aktív. A minta 46,5%-a egy szervezetben sem aktív, 26,7%-a egyben, 15,7%-a kettőben, 8,5%-a háromban, 1,4%-a négyben, három fő ötben (0,8%) és négy ember hat közösségben is aktív.

6.4. A kérdőívben nyitott kérdésekkel feltérképeztük azt is, hogy a kitöltők szerint mi az a cél, amiért érdemes lenne együtt cselekedni, illetve ezért a célért mire lennének hajlandóak. A **cél** és a **cselekvési hajlandóság** esetében is bottom-up módon az adott válaszok alapján hoztuk létre a kategóriákat. A **cél** esetében az alábbi kódokat használtuk: 0: Semmi (8,9%), 1: Jólét (25,3%), 2: Klímaválság megszüntetése (13%), 3: Kormányváltás (8,6%), 4: Demokrácia (7,8%), 5: Egyenlőség (7,2%), 6: Igazság (5,3%), 7: Béke és elfogadás (5%), 8: Közösség és érdekérvényesítés (4,7%), 9: Alapszükségletek kielégítése (3,8%), 10: Nemzeti értékek megóvása (3,6%), 11: Korrupció felszámolása (3,3%), 12: Szabadság (3,1%). A **cselekvési hajlandóság** változója az alábbi kódokat foglalja magában: 1: Semmit nem tenne, 2: Környezettudatosság, 3: Megmozdulás (tüntetés, demonstráció, sztrájk), 4: Összefogás és bevonódás (közösség), 5: Egyéni (petíció, véleménynyilvánítás, szavazás), 6: Áldozathozatal (idő és energia áldozása, munka), 7: Segítség és adományozás, 8: Önkéntesség és civil szervezeti munka, 9: Aktív részvétel és kiállítás, 10: Keretek közötti fellépés (legalitás, tudás, biztonság függvénye), 11: Bármire, 12: Agresszív fellépés („felgyújtánám”, „meghúznám a ravaszt”, stb.), 13: Békemeneten való részvétel. A **cél és a cselekvési hajlandóság** között erős összefüggés áll fenn ($\chi^2(144, N=636) = 383,204, p = ,000$) (6. ábra).

6. ábra – A cél alapján meghatározott cselekvési hajlandóság

7.3.1. Három csoport a szociális identitás és kognitív alternatívák alapján

A kognitív alternatívák változói és a szociális identitás változójába tartozó egyes csoportokban mért azonosulás összefüggött (2. táblázat).

Kognitív alternatívák	Szociális identitás				
	Azonos értékrend	Saját közösség	Magyarok	Európaiak	Emberiség
Igazságos és fenntartandó	n.s.	n.s.	214**, p=,000	n.s.	n.s.
Jogtalan és stabil	,125**, p=,002	n.s.	n.s.	n.s.	,117** p=,003
Instabil és megváltoztatható	,183**, p=,000	,165**, p=,000	n.s.	,163**, p=,000	,273**, p=,000

2. táblázat – A szociális identitást mérő csoportazonosulások összefüggése a kognitív alternatívákkal

Az összefüggés okán Hierarchical K-Means Cluster-elemzést végeztünk a három faktor mentén kapott regressziós pontszámokkal, valamint a magyarokkal és az emberiséggel való azonosulás faktoraival (az IWAH egységeket korreláltatva, e két azonosulási forma között volt a legalacsonyabb korreláció). A statisztikai eljárás alapján az alábbi három klasztert definiáltuk: (1) **Rendszerrel azonosulók** (N=172), (2) **Rendszerrel ellenazonosulók** (N=202) és (3) **Változást igénylők** (N=262). Ezek után megnéztük, hogy a három klaszter miben különbözik egymástól (3. táblázat).

	Rendszerrel azonosulók	Rendszerrel ellenazonosulók	Változást igénylők
Igazságos és fenntartandó	M = ,98 (SD = 1,11)	M = -,37 (SD = ,626)	M = -,36 (SD = ,67)
Jogtalan és stabil	M = -,84 (SD = 1,01)	M = ,299 (SD = ,894)	M = ,319 (SD = ,715)
Instabil és megváltoztatható	M = -,377 (SD = ,793)	M = -,767 (SD = ,742)	M = ,839 (SD = ,584)
IWAH magyar	M = 3,623 (SD = ,668)	M = 2,748 (SD = ,767)	M = 3,374 (SD = ,713)
IWAH emberiség	M = 2,533 (SD = ,578)	M = 2,436 (SD = ,628)	M = 3,011 (SD = ,666)

3. táblázat – A klaszterek átlagértékei a kognitív alternatívák és azonosulás szerint

Ahogy a táblázatban is látható, a rendszerrel azonosulók erősen azonosulnak a magyarsággal, illetve igazságosnak és fenntartandónak élik meg a társadalmi rendszert. A rendszerrel ellenazonosulók jogtalanak és stabilnak élik meg a rendszert, és a másik két csoporthoz mindkét azonosulási szinten kevésbé kötődnek. A változást igénylők csoportja ugyan jogtalanak és stabilnak tartja a rendszert, de sokkal inkább megváltoztathatónak észleli azt, miközben egyszerre azonosul a magyarokkal és az emberiséggel.

Értékek mentén is különbözik a három csoport ($\chi^2(20, N=636)=58,931, p=,000$), míg a rendszerrel azonosulóknál az értékközösség mögött a keresztény értékrend és a nemzet áll, addig az ellenazonosulók mögött a tisztesség, becsület, kultúra, tudás, végül a változást igénylők mögött az emberi jogok, a szabadság, a szolidaritás, a környezettudatosság és a tolerancia. A változást igénylők

azok, akik *közösségeikben aktívabban* ($F(2)=15,362, p=,000$) és a *szociális hálójuk* ($\chi^2(8, N=636)=15,969, p=,043$) a legkiterjedtebb. *Kommunikációs síkjai* ($\chi^2(6, N=636)=22,851, p=,001$) is kiterjedtebbek, mint a másik két csoporté. Míg az azonosulók *bíznak az intézményekben* ($F(2)=104,027, p=,000$), és a *hatalom mellett cselekednének* ($F(2)=27,822, p=,000$), addig a változást igénylők a *civil szervezetekben bíznak* ($F(2)=10,302, p=,000$) és ellene cselekednének ($F(2)=30,6, p=,000$). Az ellenazonosulók kevésbé, mint a változást igénylők, de szintén *cselekednének a hatalom ellen*, miközben senkiben sem bíznak. A *hatalomtól való függés* tekintetében ($F(2)=20,185, p=,000$) a rendszerrel azonosulók érzik a legkevésbé úgy, hogy függnek attól. Cselekvési szinten a három csoport szintén különbözik. Bár az *általános aktivitásban* ($F(2)=29,978, p=,000$) a rendszerrel azonosulók és a változást igénylők is úgy élik meg, hogy aktívak, de a *társadalmi fellépések* számában ($F(2)=17,558, p=,000$), illetve a *radikális társadalmi fellépések* számában ($F(2)=7,696, p=,000$) a változást igénylők a leginkább aktívak. Miközben mindkét csoport *részt is vesz különböző szervezetek/közösségek munkájában*, az ellenazonosulók nem ($F(2)=7,509, p=,001$). Annak ellenére, hogy a *célmeghatározás* során ($\chi^2(24, N=636)=54,308, p=,000$) mindhárom csoport jelezte a magasabb szintű jólétért való kiállást mint célt, a rendszerrel azonosulók a nemzeti értékek megóvását, az ellenazonosulók a kormányváltást, míg a változást igénylők a klímaválság megszüntetését, az alapszükségletek kielégítését és a demokrácia visszaállítását is olyan célokként nevezték meg, amelyekért cselekednének.

7.3.2. Azonosulás, kognitív alternatívák és cselekvés

Mediátor modelleket futtattunk abból a feltételezésből kiindulva, hogy az azonosulás meghatározza a kollektív cselekvésben való részvételt, illetve ezt a folyamatot a társadalom észlelt instabilitása és jogtalansága mediálja. Így azt néztük meg, mennyire jósolja be az egyes cselekvéseket az egyes közösségekkel (értékközösség, magyarok, emberiség) való azonosulás, és ezt a folyamatot szignifikánsan mediálja-e a társadalom igazságosság/stabilitásáról alkotott képe. A képlet tehát az alábbi volt:

Független változók: azonosulásként az IWAH egyes dimenziók mentén kapott pontértéket kezeltük (közösség, értékközösség, magyarok, európaiak, emberiség).

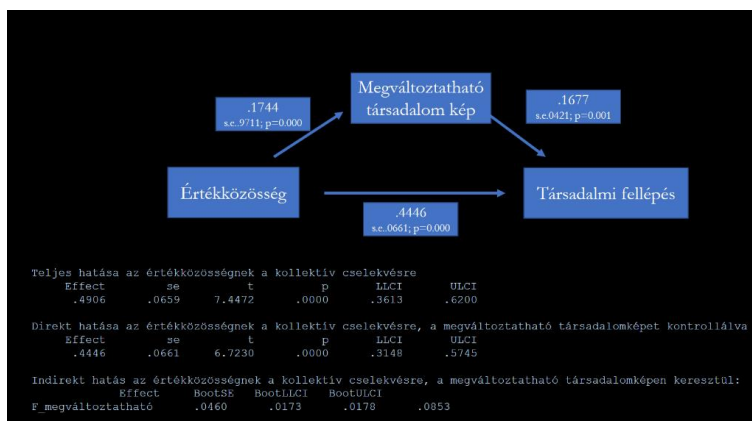
Mediátorok: a társadalom észleléseként annak három faktorát alkalmaztuk: fenntartandó és igazságos, jogtalan és stabil, illetve megváltoztatható társadalomkép.

Függő változó: a cselekvés volt, így a társadalmi fellépés összesített értéke (petíció aláírása, demonstráció, sztrájk, polgári engedetlenség) biztosította, illetve a cselekvési hajlandóság hatalom tükrében alkalmazott kumulatív skálája, így a hatalom ellen való cselekvés és a hatalom melletti cselekvés.

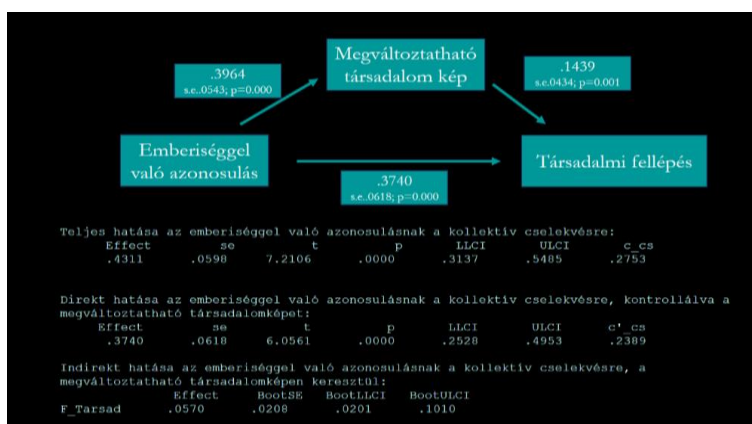
A következő eredményeket kaptuk:

1. Bár a társadalom jogtalan és stabilként észlelését az értékközösségekkel való azonosulás ($\beta = ,277$, $p < ,000$) minimálisan, de szignifikánsan bejósolja ($R^2 = ,024$, $F(1,636) = 15.654$, $p < ,000$), a jogtalanság észlelése nem jósolja be szignifikánsan egyik aktivitási formát sem, emellett mediátor hatása sem volt.
2. Az értéközösséggel való azonosulás bejósolta az aktivitások számát, a társadalom megváltoztathatóságának észlelése pedig mediálta ezt a folyamatot. A hatalommal szembeni cselekvésnél is szignifikáns eredményeket kaptunk, csak kisebb hatással (Teljes hatás: .2549, se.: .0616, $p=,000$; direkt hatás: .2064, se.:.0617, $p=,0009$, indirekt hatás: .0484, lci:.0200, ulci:.0848) (7. ábra).

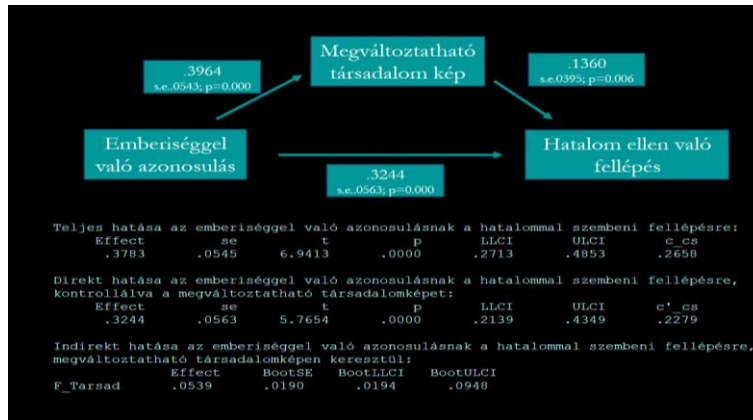

7. ábra – Értékközösség - megváltoztatható társadalom kép – társadalmi fellépés mediátor modellje

3. Az emberiséggel való azonosulás a társadalmi fellépést és a hatalommal szembeni cselekvést is bejósolta, amely folyamatot mindkét esetben a társadalom megváltoztathatóságának észlelése szignifikánsan mediálta (8-9. ábra).

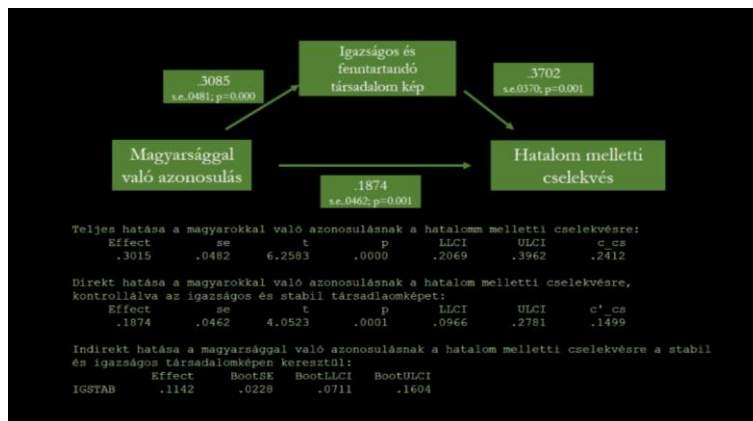

8. ábra – Az emberiséggel való azonosulás- megváltoztatható társadalom kép – társadalmi fellépés mediátor modellje

9. ábra – Az emberiséggel való azonosulás - megváltoztatható társadalom kép - hatalom ellen való fellépés mediátor modellje

4. Végül a magyarsággal való azonosulás a hatalom melletti cselekvést jósolta be szignifikánsan, az igazságos és fenntartandó társadalomkép erős és szignifikáns mediációjával (10. ábra).

10. ábra – A magyarsággal való azonosulás- igazságos és fenntartandó társadalom kép - hatalom melletti fellépés mediátor modellje

Összegezve tehát a különböző azonosulások eltérő cselekvési formákat jósolnak be és eltérő társadalomképek mediálják ezt a folyamatot. Az értékközösséggel és az emberiséggel való azonosulás együtt jár a kognitív alternatívákkal, tehát egy instabil és megváltoztatható társadalom képével, amelyek kihatnak mind a társadalmi fellépések mennyiségére, mind a hatalommal szembeni cselekvés motivációjára. Ezzel szemben a magyarsággal való azonosulás, ha önmagában kevésbé is jósolja be a hatalom melletti fellépést, egy igazságos és fenntartandó társadalomképre mutat rá, és a két változó együtt jósolja be a hatalom melletti fellépést. Minden mediációs vizsgálatunknál az azonosulás bejósolta a társadalomképet, az értékközösséggel való azonosulás is minimálisan hatott a társadalom jogtalanságának az észlelésére, ugyanakkor a jogtalanság érzete nem jósolta be a cselekvési formákat.

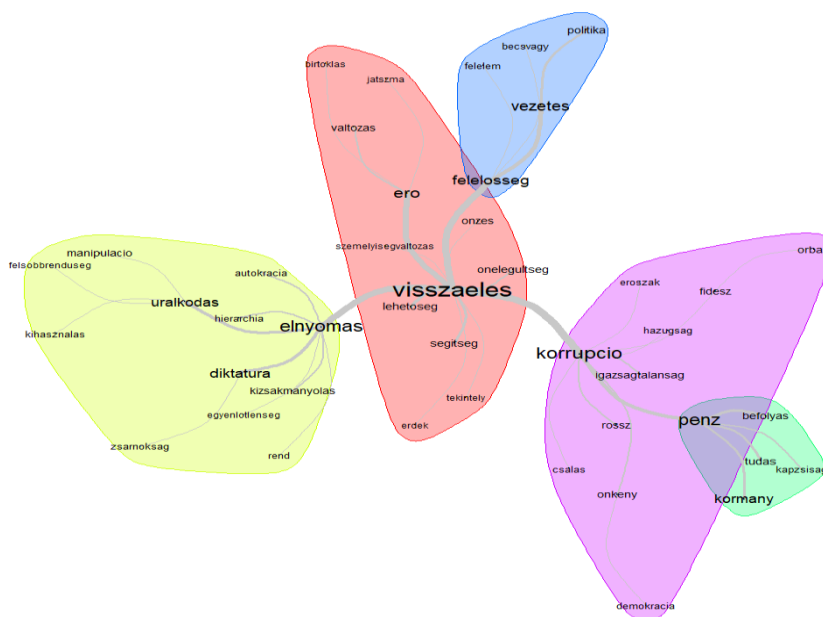
7.3.3. A hatalom reprezentációja

A 2018-as kutatáshoz hasonlóan a 2019-es is tartalmaz a hatalomra vonatkozó asszociációs változókat. A hatalom vizsgált tartalmi síkjait a második kutatásban absztraktabb szinten kezeltük, így

nem konkrét aktorok (kormány, állami, civil szervezetek) formájában került elemzésre, hanem egyrészt a hatalomra adott szabad asszociációk mentén, másrészt a hatalomhoz kapcsolódó érzelmeken keresztül. E két projektív feladatban kapott szavakat ugyanúgy, ahogy az első adatfelvételnél az IRaMuTeQ 0.7 alpha 2 2020 nevű szövegelemző programmal dolgoztuk fel (Ratinaud, 2009; Loubère & Ratinaud, 2014).

7.3.3.1. A hatalom szociális reprezentációja

A mintában résztvevő emberek összesen 1974 szót asszociáltak a **hatalom ingerszóra**, átlagosan 3,19 szót. Miután összevontuk a szinonimákat, 215 különböző szót kaptunk. A hatalom legmagasabb frekvencia számban megjelenő asszociációja a *visszaélés*, ami a hatalommal való visszaélés formájában jelent meg az eredeti kódolatlan szövegekben. Ezt követte a *korruptió*, ahogyan a *kormány* is magas frekvenciaszámot mutatott, így az első kutatás kormány asszociációjával hasonló szociális reprezentáció látható. Ez rámutat arra a fentebb már bemutatott eredményünkre is, amely szerint a kvantitatív változók esetében, így a hatalomba vetett bizalom és a hatalom mentén megfogalmazott cselekvések során a minta túlnyomó része a kormányra gondolt a válaszok jelölésekor. A hatalomra adott asszociációk elemzése során a program öt jelentés közösséget különböztetett meg (11. ábra)

11. ábra – A hatalom szociális reprezentációjának gondolati térképe

A prototipikusság elemzésnél azt kaptuk, hogy a hatalom szociális reprezentációjának központi magjában a *visszaélés* a leggyakrabban megjelenő és a leginkább sztereotip szó is, amelyre a kitöltők a leghamarabb asszociálnak. Ennek monetáris vonzataként jelenik meg a *pénz* és a *korruptió*, majd az *elnyomás* negatív vetülete. Ezeket már kevésbé negatív szavak követik, így az *erő*, a *vezetés* és a *felelőség*. A reprezentáció perifériáján olyan szavakat találunk, mint *segítség*, *lehetőség*, *tudás*, *befolyás*, *változás*, amelyek inkább pozitív töltetű szavak, és a hatalom viszonylatában annak egyfajta önreflektív és akár még a szelfre is vonatkoztatható elemeket tartalmaznak. A Reinert-módszert alkalmazva a program 6

klasztert különböztetett meg, amelyek a variancia 78,14%-át magyarázták. A kleszterekben megjelentek a **hatalom javai** (16,3%), amelyek a hatalom által válnak elérhetővé, a **hatalom használata** (22,9%) pozitív és negatív felhasználása, a **korlátlan hatalom** (13,3%) magában hordozva a diktatúrát és a korlátlanságot, ugyanakkor annak ellenkezőjét is, a demokráciát és a hatalom közös birtoklását, az **intézményesített hatalom** (12,9%) a hierarchizált felépítés mentén, a **jogtalan hatalom** (14,5%) így az igazságtalanság, hazugság, végül **az elnyomó hatalom** (20,1%).

7.3.3.2 A hatalom és az ahhoz kapcsolódó érzelmek eredményei

Amikor arra kértük a kitöltőket, hogy nevezzenek meg a hatalommal kapcsolatban érzelmeket, összesen 897 szót használtak, átlagosan 1,41-et. Miután összevontuk a szinonimákat, 78 különböző szót kaptunk. A legnagyobb frekvenciával használt szó a *negatív*, *semleges* és *pozitív*. Érzelmi szinten a *düh*, a *félelem*, a *harag*, a *tehetetlenség* és a *kiszolgáltatottság*, illetve a *csalódottság* jelent meg a legnagyobb arányban.

A hatalom szociális reprezentációja, illetve az ahhoz köthető érzelmek alapján a fentebb leírt változók mentén eltéréseket láthatunk a különböző alcsoportok között. A leginkább negatív **szavakat azok alkalmazták a hatalomra**, akik *alacsonyban azonosulnak a magyarokkal* (elnyomás), akik értékeiket a *becsület* (hazugság) *környezettudatosságon* (manipuláció) keresztül fogalmazzák meg, akik a hatalom alatt a korábbi kérdések esetében a *kormányra* gondoltak (korrupció), akiknek az *intézményekbe vetett bizalma alacsony* (korrupció), illetve akik *nem cselekednének a hatalom mellett* (korrupció, diktatúra), akik akár *ellene* is fellépnének (kényszer), és akik számára a *korrupció felszámolása* (korrupció) és a *demokrácia elérése* (hazugság) lenne a legfőbb cél. Ugyancsak a negatív jelzők domináltak azok esetében is, akiknek *általánosságban mért aktivitása közepes* mértékű (hataloméhség), illetve akik a megnevezett *társadalmi fellépési formák* közül – petíció aláírása, aláírásgyűjtés, demonstráció, sztrájk és polgári engedetlenség – már korábban kétszer részt vettek (tudatlanság).

Negatív **ézelmeket**, így haragot és dühöt elsősorban azokban váltott ki, akik *nem lépnének fel a hatalom mellett*, illetve azok esetében, akik erőteljesebben *fellépnének ellene*, és akik úgy érzik erősen *függnek* tőle, Végül a kognitív alternatívák mentén is különbség látható: akik *nem tartják igazságosnak és fenntartandónak* a társadalmi rendszert illetve inkább *jogtalan* tartják, többször nevezték meg a dühöt és a haragot, mint mások, így megerősítve azon kutatások eredményeit melyek a cselekvésben az igazságtalanság okán kialakuló harag szerepét hangsúlyozzák (pl. Crosby, 1976; van Zomeren et al., 2008; Jost et al., 2012; Agostini & van Zomeren, 2021).

A tehetetlenség jellemzi inkább azokat, akik *közösségi aktivitása* magasabb, és akik *igazságosnak és fenntartandónak* tartják a rendszert. Míg azok, akik *értékközösségeikkel* magasabban azonosulnak inkább a biztonsághoz kötik a hatalmat, azok, akik *az európaiakkal azonosulnak* inkább éreznek reményt, mint mások. Orbán Viktort és a Fideszt főként azok nevezték meg a hatalom leírásában, akik társadalom

definíciója a korábbiak során *Magyarország* volt, akik aktívak ugyan, de csak egy-két társadalmi térben, szervezetben, akik *bármit* megtennének a számukra fontos cél érdekében, akiknek a hatalommal kapcsolatos kérdések során (így függőség és cselekvés) az arra vonatkozó definíciójuk a Fidesz volt, illetve ritkábban írták őket azok, akik *erősebb bizalmat mutatnak az intézmények* iránt. Akik *távolabbi ismerőseikkel* beszélgetnének a közügyekről úgyszintén a felelősség mentén fogalmazzák meg inkább a hatalmat, míg azok, akik erőteljesebben *függnek* tőle ritkábban nevezik veszélyesnek, akik erőteljesebben *bíznak az intézményi hatalomban* információk és vezetés mentén határozzák meg, csakúgy, mint azok, akik *cselekednének is érte*, illetve, akiknek legfőbb céljuk az *értékek megóvása* illetve akik *igazságosnak és fenntartandónak* tartják a rendszert, ők ritkábban használták a Fidesz és korrupció szavakat. Csakúgy, mint azok, akik maximum egy-két szervezet életében aktívak, az ő esetükben a dühhel és a tehetetlenséggel szemben inkább semleges és ambivalens érzelmi viszonyulások jelentek meg. Végül, akik az *emberiséggel* alacsonyan azonosulnak a vezetést, míg akik erőteljesebben, a felelősséget látják inkább a hatalomban.

Összegzés

Kutatásaink tehát a vizsgált dimenziók esetében, így a szociális identitás, a kognitív alternatívák, a hatalom szociális reprezentációja és a társas kapcsolatok mentén egyaránt rámutattak azok kollektív cselekvésben játszott szerepére, így a feltételezésem, amely szerint mindezek egy dinamikus kapcsolat mentén rendeződnek, beigazolódott. A kutatás sarkalatos eredményeként nevezném meg a társadalmi rendszer megváltoztathatóságának vagy instabilitásának kimagasló szerepét a kollektív cselekvésben. Hatása mind az észlelt igazságtalanság, mind a szociális identitás kollektív cselekvést meghatározó szerepét felerősítette. Kutatásaink alapján tehát az, hogy a társadalmi rendszert instabillnak látjuk és a társadalmunk ágens szereplőiként észleljük magunkat, jelezheti előre a leginkább, hogy szociális identitásunk, illetve a rendszer észlelt igazságtalansága alapján végül kollektíven fellépünk-e az általunk fontosnak tartott értékekért és célokért. A változás eléréséhez szükség van arra, hogy észrevegyük, a hatalom szerepe a társadalomban „*nem jelenti azt, hogy ami már kialakult, szükséges, sem azt, hogy a hatalom a társadalmak szívében végzetes lenne, így azt aláásni nem lehet.*” (Foucault, 1982: 791). Annak „aláásásához” vagy megváltoztatásához arra van szükség, hogy észrevegyük, a hatalmat és a társadalmi rendszereket mi magunk teremtyük.

Bibliográfia

- Agostini, M., & van Zomeren, M. (2021). Toward a comprehensive and potentially cross-cultural model of why people engage in collective action: A quantitative research synthesis of four motivations and structural constraints. *Psychological Bulletin*, 147(7), 667–700. <https://doi.org/10.1037/bul0000256>
- Ajzen, I. (1991). The Theory of Planned Behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*. 50. 179-211. 10.1016/0749-5978(91)90020-T.
- Ajzen, I., & Fishbein, M. (1980). *Understanding attitudes and predicting social behavior*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Almeida, P. (2019). *Social Movements: The Structure of Collective Mobilization* (1st ed.). University of California Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctvd1c7d7>
- Augoustinos, M., & Walker, I. (1998). The Construction of Stereotypes within Social Psychology: From Social Cognition to Ideology. *Theory & Psychology - THEOR PSYCHOL*. 8. 629-652. 10.1177/0959354398085003.
- Bandura, A. (1989). Human agency in social cognitive theory. *American Psychologist*, 44(9), 1175–1184. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.44.9.1175>
- Bandura, A. (2001). Social cognitive theory: an agentic perspective. *Annual Review of Psychology*.52: 1-26. doi: 10.1146/annurev.psych.52.1.1. PMID: 11148297.
- Batson, C.D., & Coke, J.S. (1981) Empathy: A Source of Altruistic Motivation for Helping. In: Rushton, J.P. and Sorrentino, R.M., Eds., *Altruism and Helping Behavior: Social, Personality, and Developmental Perspectives*, Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale, 167-187.
- Bigazzi S. (2015). Tudás és kontextus: a szociális reprezentáció elmélete. 10.15170/BTK.2015.00001.
- Bigazzi, S., Csernus, F., Siegler, A., Bokrétás I., Serdült, S., Ilea, I., Giourga, A., Kahraman, M., Takács, B. (2021). Social Representations of Heroes: Triggers from the Past, Values in the Present, Patterns for the Future, *Human Arenas*, 4: (1)
- Bliuc, A-M., McGarty, C., Reynolds, K., & Muntele, D. (2007). Opinion-based group membership as a predictor of support for political action. *European Journal of Social Psychology*. 37. 19 - 32. 10.1002/ejsp.334.
- Brown, R. (2019). The social identity approach: Appraising the Tajfellian legacy. *British Journal of Social Psychology*. 59. 10.1111/bjso.12349.
- Campbell, A., Gurin, D., & Miller, W.E. (1954) *The Voter Decides*. Row, Peterson, and Company, New York.
- Caprara, G. V., & Vecchione, M. (2013). Personality approaches to political behavior. In L. Huddy, D. O. Sears, & J. S. Levy (Eds.), *The Oxford handbook of political psychology* (pp. 23–58). Oxford University Press.

- Castro, P. (2012). Legal Innovation for Social Change: Exploring Change and Resistance to Different Types of Sustainability Laws. *Political Psychology*, 33, 89-106.. *Political Psychology*. 33. [10.1111/j.1467-9221.2011.00863.x](https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2011.00863.x).
- Cichocka, A., & Jost, J. T. (2014). Stripped of illusions? Exploring system justification processes in capitalist and post-communist societies. *International Journal of Psychology*, 49(1), 6–29. <https://doi.org/10.1002/ijop.12011>
- Crosby, F. (1976). A model of egoistical relative deprivation. *Psychological Review*, 83(2), 85–113. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.83.2.85>
- Davis, M. H. (1980). A multidimensional approach to individual differences in empathy. *Catalog of Selected Documents in Psychology*, 10, 85
- Davis, M. H. (1983). Measuring individual differences in empathy: Evidence for a multidimensional approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 44(1), 113–126. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.44.1.113>
- de la Sablonnière, R., Taylor, D., & Caron-Diotte, M. (2018). Restoring cultural identity clarity in times of revolution: The role of historical narratives. In Wagoner, B., Moghaddam, F. M. and Valsiner, J. (Eds.) *The Psychology of Radical Social Change. From Rage to Revolution*. Cambridge University Press. 252-27. [10.1017/9781108377461.014](https://doi.org/10.1017/9781108377461.014).
- Deutsch, M. (1973). *The resolution of conflict: Constructive and destructive processes*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Deutsch, M. (1975). Equity, equality, and need: What determines which value will be used as the basis of distributive justice? *Journal of Social Issues*, 31(3), 137–149. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1975.tb01000.x>
- Deutsch, M. (2011). A framework for thinking about oppression and its change. In P. T. Coleman (Ed.), *Conflict, interdependence, and justice: The intellectual legacy of Morton Deutsch* (pp. 193–226). Springer Science + Business Media.
- Diani, M. (2011) *Social Movements and Collective Action*. In: Scott, J. and Carrington, P.J., Eds., *The Sage Handbook of Social Network Analysis*, Sage, London, 223-235.
- Dixon, M., & Roscigno, V. (2003). Status, Networks, and Social Movement Participation: The Case of Striking Workers. *American Journal of Sociology - AMER J SOCIOL.* 108. 1292-1327. [10.1086/375198](https://doi.org/10.1086/375198).
- Drury, J. (2002). ‘When the mobs are looking for witches to burn, nobody's safe’: Talking about the reactionary crowd. *Discourse & Society*, 13, 41-73.
- Drury J., & Reicher S. (2000) Collective action and psychological change: The emergence of new social identities. *British Journal of Social Psychology*, 39 ,579-604.
- Drury, J., & Reicher, S. (2009). Collective psychological empowerment as a model of social change: Researching crowds and power. *Journal of Social Issues*, 65(4), 707–725. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.2009.01622.x>
- Drury, J., & Reicher, S. (2018). The Conservative Crowd?: How Participation in Collective Events Transforms Participants’ Understandings of Collective Action. In B. Wagoner, F.

- Moghaddam, & J. Valsiner (Eds.), *The Psychology of Radical Social Change: From Rage to Revolution* (pp. 11-28). Cambridge: Cambridge University Press.
doi:10.1017/9781108377461.003
- Drury, J., Evripidou, A. & Van Zomeren, M. (2015). *Empowerment: The Intersection of Identity and Power in Collective Action*.
- Duveen, G. (2000). *The Power of Ideas*. In Moscovici, S. *Social Representations: Explorations in Social Psychology*. Cambridge: Polity Press.
- Duveen, G. (2001). Representations, identities, resistance. In K. Deaux & G. Philogène (Eds.), *Representations of the social: Bridging theoretical traditions* (pp. 257–270). Blackwell Publishing.
- Dworkin, G. (1971). Paternalism. In R. Wasserstrom (Ed.), *Morality and the law*. Belmont: Wadsworth Pub. Co. URL: https://web.uncg.edu/dcl/courses/viceCrime/m2/Dworkin_Paternalism.html
- Eisinger, P. K. (1973). The Conditions of Protest Behavior in American Cities. *The American Political Science Review*, 67(1), 11–28. <https://doi.org/10.2307/1958525>
- Elcheroth, G., Doise, W., & Reicher, S. (2011). On the knowledge of politics and the politics of knowledge: How a social representations approach helps us rethink the subject of political psychology. *Political Psychology*, 32(5), 729–758. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2011.00834.x>
- Feischmidt, M., & Zakariás, I. (2018) Jótékonyág és politika. A menekülteknek nyújtott közvetlen segítség közéleti hatásai. *POLITIKATUDOMÁNYI SZEMLE*, 27 (2). pp. 55-83. ISSN 1216-1438
- Fernando, J. W., Kashima, Y., & Laham, S. M. (2014). Multiple emotions: A person-centered approach to the relationship between intergroup emotion and action orientation. *Emotion*, 14(4), 722–732. <https://doi.org/10.1037/a0036103>
- Finkel, N. J., & Moghaddam, F. M. (Eds.). (2005). *The psychology of rights and duties: Empirical contributions and normative commentaries*. American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/10872-000>
- Foucault, M. (1982). “The Subject and Power.” *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*. 2nd edition. Ed. Hubert L. Dreyfus and Paul Rabinow. Chicago: U of Chicago.
- Gamson, W. A. (1991). Commitment and Agency in Social Movements. *Sociological Forum*, 6(1), 27– 50. <http://www.jstor.org/stable/684380>
- Gore, P. M. és Rotter, J. B. (1963). A personality correlate of social action. *Journal of Personality*, 31(1), 58–64. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1963.tb01840.x>
- Hayes, A. F. (2022). *Introduction to Mediation, Moderation, and Conditional Process Analysis Third Edition: A Regression-Based Approach*. Guilford Publications. ISBN: 1462549039

- Hirsch, E. L. (1990). Sacrifice for the cause: Group processes, recruitment, and commitment in a student social movement. *American Sociological Review*, 55(2), 243– 254.
<https://doi.org/10.2307/2095630>
- Hirschman, A. O. (1970). *Exit, voice, and loyalty*. Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press. ISBN: 0674276507
- Hornsey, M. J., Blackwood, L., Louis, W., Fielding, K., Mavor, K., Morton, T., O'Brien, A., Paasonen, K.-E., Smith, J., & White, K. M. (2006). Why do People Engage in Collective Action? Revisiting the Role of Perceived Effectiveness. *Journal of Applied Social Psychology*, 36(7), 1701–1722. <https://doi.org/10.1111/j.0021-9029.2006.00077.x>
- Howarth, C. (2006) A social representation is not a quiet thing: exploring the critical potential of social representations theory. *British journal of social psychology*, 45 (1). pp. 65-86. DOI: 10.1348/014466605X43777
- Howarth, C., Andreouli, E., & Kessi, A. (2014). Social Representations and the politics of participation. In K. Kinnvall, T. Capelos, H. Dekker, & P. Nesbitt-Larking (Eds.), *The Palgrave Handbook of Global Political Psychology* (pp. 19-38). London: Palgrave. [10.1007/978-1-137-29118-9_2](https://doi.org/10.1007/978-1-137-29118-9_2)
- Hunyady, Gy. (2009). A társadalmi közérzet pszichológiája: problémátörténet és aktualitás [The psychology of social well-being: The historical and current problem]. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 64, 289–312.
- Hunyady, Gy. (2018). Rendszerigazolás és rendszerkritika. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 73 (2). pp. 269-298. ISSN 0025-0279
- Iyer, A., Leach, C. W., & Crosby, F. J. (2003). White Guilt and Racial Compensation: The Benefits and Limits of Self-Focus. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29(1), 117–129. <https://doi.org/10.1177/0146167202238377>
- Jasper, J. M. (1998). The emotions of protest: Affective and reactive emotions in and around social movements. *Sociological Forum*, 13(3), 397–424. <https://doi.org/10.1023/A:1022175308081>
- Jasper J. M. (2018). *The emotions of protest*. University of Chicago Press Economics Books, University of Chicago Press, ISBN 9780226561783
- Jonäll, K., & Arvidsson, S. (2019). Fair taxation, tax transparency and disclosure rules. In S. Arvidsson (Ed.), *The 1st SUBREA Conference Report: A focus on challenges and future knowledge-needs* Lund University.
- Jost, J. T. & Kende, A. (2020) Setting the record straight: System justification and rigidity-of-the-right in contemporary Hungarian politics. *INTERNATIONAL JOURNAL OF PSYCHOLOGY*, 55 (S1). pp. 96-115. ISSN 0020-7594
- Jost, J. T., & Banaji, M. R. (1994). The role of stereotyping in system-justification and the production of false consciousness. *British Journal of Social Psychology*, 33(1), 1– 27. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8309.1994.tb01008.x>

- Jost, J. T., Banaji, M. R., & Nosek, B. A. (2004). A Decade of System Justification Theory: Accumulated Evidence of Conscious and Unconscious Bolstering of the Status Quo. *Political Psychology*, 25(6), 881–919. <http://www.jstor.org/stable/3792282>
- Jost, J. T., Chaikalis-Petrtsis, V., Abrams, D., Sidanius, J., van der Toorn, J., & Bratt, C. (2012). Why men (and women) do and don't rebel: Effects of system justification on willingness to protest. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 38(2), 197–208. <https://doi.org/10.1177/0146167211422544>
- Jost, J. T., & Krochik, M. (2014). Ideological differences in epistemic motivation: Implications for attitude structure, depth of information processing, susceptibility to persuasion, and stereotyping. In A. J. Elliot, *Advances in motivation science*, Vol. 1, pp. 181–231. Elsevier Academic Press.
- Jovchelovitch, S. (1996). In defence of representations. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 26(2), 121-135. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5914.1996.tb00525.x>
- Jovchelovitch, S. (2002). Rethinking the diversity of knowledge. *Cognitive polyphasia, belief and representation. Psychologie et Société*, 5, 121-138.
- Jovchelovitch, S. (2007). *Knowledge in context: Representations, community and culture*. Routledge/Taylor & Francis Group.
- Kahan, D. (2002). *The Logic of Reciprocity: Trust, Collective Action, and Law*. Yale Law School John M. Olin Center for Studies in Law, Economics, and Public Policy, Yale Law School John M. Olin Center for Studies in Law, Economics, and Public Policy Working Paper Series. 102. 10.2139/ssrn.361400.
- Kawakami, K., & Dion, K. L. (1995). Social identity and affect as determinants of collective action: Toward an integration of relative deprivation and social identity theories. *Theory&Psychology*, 5(4), 551–577. <https://doi.org/10.1177/0959354395054005>
- Kelemen, L., Szabó, Z. P., Mészáros, N. Z., László, J., & Forgas, J. P. (2014). Social cognition and democracy: The relationship between system justification, just world beliefs, authoritarianism, need for closure, and need for cognition in Hungary. *Journal of Social and Political Psychology*, 2(1), 197-219.
- Kelly, C., & Breinlinger, S. (1996). *The social psychology of collective action: Identity, injustice and gender*. Taylor & Francis.
- Kim, H. H. (2014). Generalised Trust, Institutional Trust and Political Participation: A Cross-National Study of Fourteen Southeast and Centred Asian Countries. *Asian Journal of Social Science*, 42(6), 695–721. <http://www.jstor.org/stable/43495834>
- Kirchler, E., Kogler, C. & Muehlbacher, S. (2014). Cooperative Tax Compliance. *Current Directions in Psychological Science*. 23. 87-92. 10.1177/0963721413516975.
- Klandermans, B. (1986). Perceived costs and benefits of participation in union action. *Personnel Psychology*, 39(2), 379–397. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.1986.tb00588.x>
- Klandermans, B. (1997). *The social psychology of protest*. Oxford, England: Blackwell

- Klandermans B. & Oegema, D. (1987) Potentials, networks, motivations, and barriers: Steps toward participation in social movements. *American Sociological Review* 52: 519– 531.
- Krekó, P. (2022): “The Birth of an Illiberal Information Autocracy in Europe: A Case Study on Hungary.” *Journal of Illiberalism Studies* 2, no 1. 55-72,
- Krekó, P., Molnár, C., Juhász, A., Kucharczyk, J., & Pazderski, F. (2018). Beyond populism. Tribalism in Poland and Hungary . Political Capital Institute. Retrieved from:
https://www.politicalcapital.hu/pcadmin/source/documents/pc_beyond_populism_study_20180731.pdf
- Lantos, N. A., Kende, A., Becker, J. C., & McGarty, C. (2020). Pity for economically disadvantaged groups motivates donation and ally collective action intentions. *European Journal Of Social Psychology*, 50(7), 1478-1499.
<https://doi.org/10.1002/ejsp.2705>
- László, J. (2003): Történelem, elbeszélés, identitás. *Magyar Tudomány*, 163(1). 48–57.
- László, J. (2012). Történelemtörténetek. Bevezetés a narratív szociálpszichológiába. Akadémiai Kiadó, Budapest ISBN: 9789630593076
- László, J., Ehamann B., Imre O. (2002). Történelem történetek: a történelem szociális reprezentációja és a nemzeti identitás. *Pszichológia*. 22. 147-162.
- Le Bon, G. (1913). A tömegek lélektana. Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda
- Le Bon, G. (2018). A tömegek lélektana. Belső EGÉSZ-ség kiadó. ISBN: 9786155144257
- Leach, C. W., Iyer, A., & Pedersen, A. (2006). Anger and Guilt About Ingroup Advantage Explain the Willingness for Political Action. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 32(9), 1232–1245. <https://doi.org/10.1177/0146167206289729>
- Lerner, M. J., & Miller, D. T. (1978). Just world research and the attribution process: Looking back and ahead. *Psychological Bulletin*, 85(5), 1030–1051.
<https://doi.org/10.1037/0033-2909.85.5.1030>
- Levine, J., Moreland, R. L. & Ryan, C. (1998). Group socialization and intergroup relations. *Intergroup cognition and intergroup behavior*. 283-308.
- Lewin, K. (1948). *Resolving Social Conflicts, Selected Papers on Group Dynamics (1935- 1946)*. New York: Harper.
- Loubère, L., & Ratinaud, P. (2014). Documentation IRaMuTeQ 0.6 alpha 3 version 0.1. Iramuteq. http://www.iramuteq.org/documentation/fichiers/documentation_19_02_2014.pdf
- Mannarini, T., Legittimo, M., & Talo, C. (2008). Determinants of social and political participation among youth: A preliminary study. *Psicologia Politica*, 36, 95–117
- Marková, I. (2003). *Dialogicality and social representations: The dynamics of mind*. Cambridge University Press.

- Marková, I. (2008). The Epistemological Significance of the Theory of Social Representations. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 38, 461 - 487. 10.1111/j.1468- 5914.2008.00382.x.
- Marwell, G., & Oliver, P. (1993). *The Critical Mass in Collective Action (Studies in Rationality and Social Change)*. Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511663765
- McAdam, D. & Tarrow, S. (2018). *The Political Context of Social Movements*. 10.1002/9781119168577.ch1.
- McCarthy, J. D., & Zald, M. N. (1977). Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory. *American Journal of Sociology*, 82(6), 1212–1241. <http://www.jstor.org/stable/2777934>
- McClelland, S. & Opatow, S. (2011). Studying Injustice in the Macro and Micro Spheres: Four Generations of Social Psychological Research. 10.1007/978-1-4419-9994-8_6.
- McFarland, S., Webb, M., & Brown, D. (2012). All Humanity Is My Ingroup: A Measure and Studies of Identification With All Humanity. *Journal of Personality and Social Psychology*. Advance online publication. doi: 10.1037/a0028724
- McGarty, C., Bliuc, A-M., Thomas, E. & Bongiorno, R. (2009). Collective Action as the Material Expression of Opinion-Based Group Membership. *Journal of Social Issues*, 65, 839 - 857. 10.1111/j.1540-4560.2009.01627.x.
- Merton, Robert K. (1968). *Social Theory and Social Structure* (1968 enlarged ed.). New York: Free Press. ISBN 978-0-02-921130-4.
- Mill, J. S. (1859). *On liberty*. London : J.W. Parker and son
- Miller, D. (2006). *Intergroup emotions and collective action*. ETD Collection for Purdue University.
- Miller, D. A., Cronin, T., Garcia, A. L., & Branscombe, N. R. (2009). The Relative Impact of Anger and Efficacy on Collective Action is Affected by Feelings of Fear. *Group Processes & Intergroup Relations*, 12(4), 445–462. <https://doi.org/10.1177/1368430209105046>
- Mirels, H. L. (1970). Dimensions of internal versus external control. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 34(2), 226–228. <https://doi.org/10.1037/h0029005>
- Moreland, R.L & Levine, J.M. (1982) Socialization in Small Groups: Temporal Changes in Individual-Group Relations. *Advances in Experimental Social Psychology*, 15, 137- 183.
- Moreland, R. L., Levine, J. M., & Cini, M. A. (1993). Group socialization: The role of commitment. In M. A. Hogg & D. Abrams (Eds.), *Group motivation: Social psychological perspectives* (pp. 105–129). Harvester Wheatsheaf.
- Moscovici, S. (1961). *La psychanalyse, son image, son public*. Paris, France: Presses Universitaires de France.
- Moscovici, S. (1980). *Toward A Theory of Conversion Behavior*. 10.1016/S0065-2601(08)60133-1.

- Moscovici, S. (1988). Notes towards a description of social representations. *European Journal of Social Psychology*, 18(3), 211–250. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2420180303>
- Moscovici, S. (2000). *Social Representations. Explorations in Social Psychology*
- Moscovici, S. (2008). *Psychoanalysis: Its image and its public*. Polity Press.
- Mummendey, A., Kessler, T., Klink, A., & Mielke, R. (1999). Strategies to cope with negative social identity: Predictions by social identity theory and relative deprivation theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76, 229–245.
- Olson, M. (1965). *The Logic of Collective Action*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Owuamalam, C. K., Rubin, M., & Issmer, C. (2016). Reactions to group devaluation and social inequality: A comparison of social identity and system justification predictions. *Cogent Psychology*, 3(1), Article 1188442.
- Owuamalam, C. K., Rubin, M., & Spears, R. (2018). Addressing evidential and theoretical inconsistencies in system-justification theory with a social identity model of system attitudes. *Current Directions in Psychological Science*, 27(2), 91–96. <https://doi.org/10.1177/0963721417737136>
- Passy, F. (2003). Social Networks Matter. But How?. *Social Movements and Networks*. 10.1093/0199251789.003.0002.
- Polyák, G. (2019). Media in Hungary: Three pillars of an illiberal democracy. 10.1007/9783030027100_13.
- Polyák, G. (2022). Magyarország: Az illiberális médiapolitika három pillére. *Médiakutató: Médiaelméleti Folyóirat*: 3-4 pp. 33-47.
- Polyák, G., Urbán, Á., & Szávai, P. (2022) Information Patterns and News Bubbles in Hungary. *Media and Communication*, 10 (3). pp. 133-145. 10.17645/mac.v10i3.5373
- Potter, J. & Halliday, Q. (1990) 'Community leaders: a device for warranting versions of crowd events', *Journal of Pragmatics* 14: 225—41 [https://doi.org/10.1016/0378-2166\(90\)90046-G](https://doi.org/10.1016/0378-2166(90)90046-G)
- Ratinaud, P. (2009). IRAMUTEQ: Interface de R pour les Analyses Multidimensionnelles de Textes et de Questionnaires. <http://www.iramuteq.org>.
- Reicher, S. (1984). The St Paul's 'riot': An explanation of the limits of crowd action in terms of a social identity model. *European Journal of Social Psychology*, 14, 1-21
- Reicher S. (2001) The psychology of crowd dynamics. In M. A. Hogg and R. S. Tindale (Eds.) *Blackwell Handbook of Social Psychology: Group processes*. Oxford: Blackwell. 182–208
- Reicher, S. (2017). “La beauté est dans la rue”: Four reasons (or perhaps five) to study crowds. *Group Processes & Intergroup Relations*, 20(5), 593–605. <https://doi.org/10.1177/1368430217712835>
- Reicher, S., & Haslam, S. A. (2006). Rethinking the psychology of tyranny: The BBC prison study. *British Journal of Social Psychology*, 45(1), 1-40. <https://doi.org/10.1348/014466605X48998>

- Reicher, S., & Potter, J. (1985). Psychological theory as intergroup perspective: A comparative analysis of 'scientific' and 'lay' accounts of crowd events. *Human Relations*, 38, 167-189
- Rotter, J. B. (1966). Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs: General and Applied*, 80(1), 1– 28.
<https://doi.org/10.1037/h0092976>
- Sammut, G. (2011). Civic solidarity: the negotiation of identity in modern societies. *Papers on Social Representations*, 20(1), 4.1-4.24.
- Scott, R. R. (1976). Attribution of Internal Control. *Journal of Black Studies*, 6(3), 277– 290.
<http://www.jstor.org/stable/2783955>
- Sighele, S. (1895) *La folla delinquente: Studio di psicologia collettiva*. Fratelli Bocca.
- Simon, B., & Klandermans, B. (2001). Politicized collective identity: A social psychological analysis. *American Psychologist*, 56(4), 319–331.
<https://doi.org/10.1037/0003-066X.56.4.319>
- Simon, B., Loewy, M., Stuermer, S., Weber, U., Freytag, P., Habig, C., et al. (1998). Collective identification and social movement participation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74, 646 – 658
- Smith, E. R. (1993). Social identity and social emotions: Toward new conceptualizations of prejudice. In D. M. Mackie & D. L. Hamilton (Eds.), *Affect, cognition, and stereotyping: Interactive processes in group perception* (pp. 297–315). San Diego, CA: Academic Press.
- Smith, E. R., & Mackie, D. M. (2008): *Intergroup Emotions*. In Lewis, M., Haviland-Jones, J. Feldman Barrett, L. (szerk.): *Handbook of Emotions*, 3. kiadás, 428-439, New York: Guilford Press.
- Smith, E. R., & Mackie, D. M. (2015). Dynamics of Group-Based Emotions: Insights From Intergroup Emotions Theory. *Emotion Review*, 7(4), 349–354.
<https://doi.org/10.1177/1754073915590614>
- Smith, H., & Pettigrew, T. (2015). Advances in Relative Deprivation Theory and Research. *Social Justice Research*. 28. 10.1007/s11211-014-0231-5.
- Snow, D. A., & Benford, R. (1988). Ideology, Frame Resonance and Participant Mobilization. *International Social Movement Research*. 1. 197-217.
- Staerklé, C. (2009). Policy Attitudes, Ideological Values and Social Representations. *Social and Personality Psychology Compass*. 3. 1096 - 1112. 10.1111/j.1751-9004.2009.00237.x.
- Staerklé, C. (2015). Political Psychology. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*. 10.1016/B978-0-08-097086-8.24079-8.
- Staerklé, C., Clémence, A., & Spini, Dario. (2011). Social Representations: A Normative and Dynamic Intergroup Approach. *Political Psychology*. 32. 759 - 768. 10.1111/j.1467-9221.2011.00839.x.
- Stott, C., & Drury, J. (2000). Crowds, context and identity: Dynamic categorization processes in the 'poll tax riot'. *Human Relations*, 53, 247-273

- Stott, C., & Reicher, S. (1998). Crowd action as intergroup process: Introducing the police perspective. *European Journal of Social Psychology*, 26, 509–529.
- Stürmer, S., & Simon, B. (2004a). Collective action: Towards a dual-pathway model. In W. Stroebe, & M. Hewstone (Eds.), *European review of social psychology* (Vol. 15, pp. 59–99). Hove, UK: Psychology Press.
- Sullivan, M. (1983) Introduction to women emerging: Group approaches, *The Journal for Specialists in Group Work*, 8(1), 3-8, DOI: [10.1080/01933928308411725](https://doi.org/10.1080/01933928308411725)
- Swim, J. K., & Miller, D. L. (1999). White Guilt: Its Antecedents and Consequences for Attitudes Toward Affirmative Action. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 25(4), 500–514. <https://doi.org/10.1177/0146167299025004008>
- Szabó, Z. P., & Lonnqvist, J-E. (2021). Who's in power matters: System justification and system derogation in Hungary between 2002 and 2018. *International Journal of Psychology*, 56(5), 679-687. <https://doi.org/10.1002/ijop.12747>
- Szerletics A. (2017). *Paternalizmus. A másokról való gondoskodás erkölcsi határai. Gondolat.* Budapest. ISBN: 9789636937324
- Taine, H. (1878). *Les Origines de la France contemporaine. Tome II: La Révolution: l'anarchie.* Paris: Hachette. <http://dx.doi.org/10.1522/24799893>.
- Tajfel, H. (1978). The achievement of inter-group differentiation. In H. Tajfel (Ed.), *Differentiation between social groups* (pp. 77–100). London: Academic Press
- Tajfel, H. (1981). *Human Groups and Social Categories: Studies in Social Psychology.* Cambridge, England: Cambridge University Press
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In W. G. Austin, & S. Worchel (Eds.), *The social psychology of intergroup relations* (pp. 33-37). Monterey, CA:Brooks/Cole.
- Tajfel, H. & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behaviour. In S. Worchel & W. G. Austin (Eds.), *Psychology of intergroup relations* (2nd ed.) Chicago: Nelson-Hall.
- Tarde, G. (1890). *Les lois de l'imitation* (Paris: Félix Alcan; Paris: Editions Kimé, Paris, 1993)
- Tarde, G. (1895). *La logique sociale* (Félix Alcan, Paris ; Les empêcheurs de penser en rond, 1999).
- Tarrow, S. (2011). *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics* (3rd ed. Cambridge Studies in Comparative Politics). Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9780511973529
- Thompson, L. J. (2013.12.23). paternalism. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/paternalism>
- Tilly, C. (1977). *From Mobilization to Revolution*, CRSO Working Paper, 156. Ann Arbor: University of Michigan.
- Tyler, T. R. (2000). Social justice: Outcome and procedure. *International Journal of Psychology*, 35(2), 117–125. <https://doi.org/10.1080/002075900399411>

- van der Toorn, J., Berkics, M., & Jost, J. T. (2010). System justification, satisfaction, and perceptions of fairness and typicality at work: A cross-system comparison involving the U.S. and Hungary. *Social Justice Research*, 23(2-3), 189–210. <https://doi.org/10.1177/0957926593004002006>
- van Dijk, T. A. (1993). Principles of Critical Discourse Analysis. *Discourse & Society*, 4(2), 249–283. <https://doi.org/10.1177/0957926593004002006>
- van Stekelenburg, J. & Klandermans, B. (2013). The Social Psychology of Protest. *Current Sociology*. 61. 886-905. 10.1177/0011392113479314.
- van Zomeren, M. & Iyer, A. (2009). Introduction to the Social and Psychological Dynamics of Collective Action. *Journal of Social Issues*. 65. 10.1111/j.1540-4560.2009.01618.x.
- van Zomeren, M., Postmes, T. & Spears, R. (2008). Toward an Integrative Social Identity Model of Collective Action: A Quantitative Research Synthesis of Three Socio-Psychological Perspectives. *Psychological bulletin*. 134. 504-35. 10.1037/0033-2909.134.4.504.
- Vincze, O., & Somogyvári I. (2003) A nemzeti identitás reprezentációja a sikeres történelmi regényekben. *Magyar Tudomány* 1, 7.
- Wagner, W. (1998). Social Representations and beyond: Brute Facts, Symbolic Coping and Domesticated Worlds. *Culture & Psychology - CULT PSYCHOL.* 4. 297-329. 10.1177/1354067X9800400302.
- Wagner, W., Farr, R., Jovchelovitch, S., Lorenzi-Cioldi, F., Markova, I., Duveen, G., & Rose, D. (1999). Theory and Method of Social Representations. *Asian Journal of Social Psychology*. 2. 10.1111/1467-839X.00028.
- Wagner, W., Holtz, P., & Kashima, Y. (2009). Construction and deconstruction of essence in representating social groups: Identity projects, stereotyping, and racism. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 39(3), 363– 383. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5914.2009.00408.x>
- Wright, S. C., Taylor, D. M., & Moghaddam, F. M. (1990). Responding to membership in a disadvantaged group: From acceptance to collective protest. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58(6), 994–1003. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.58.6.994>
- Zittoun, T. (2018). The Velvet Revolution of Land and Minds. In B. Wagoner, F. Moghaddam, & J. Valsiner (Eds.), *The Psychology of Radical Social Change: From Rage to Revolution* (pp. 140-158). Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/9781108377461.009